

BÖLGESEL VE KÜRESEL GÜÇLERİN ENERJİ POLİTİKALARININ HAZAR 'DENİZİ' UYUŞMAZLIĞINA VE ÇÖZÜMÜNE YANSIMALARI*

*The Reflections of Energy Policies of Regional and Global Powers on the
Caspian 'Sea' Dispute and Its Remedy*

Umut KEDİKLİ**
Yaşar ÇİÇEK***

Öz

Hazar havzası, barındırdığı enerji kaynakları bakımından dünyada ikinci sıradadır. Bulunduğu konum bakımından stratejik önemde olan Hazar 'Denizi', günümüze kadar başta Rusya olmak üzere, ABD, Çin, Avrupa Birliği ve diğer kıyıdaş devletlerin politika ürettikleri bir alandır. Ağustos 2018 tarihinde Hazar'ın statüsüne ilişkin taraflar arasında nihai bir sonuca varılmıştır. Bu çalışma, ortaya çıkan yeni statünün küresel enerji piyasasındaki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada öncelikle Hazar'ın jeopolitik ve jeoekonomik önemi vurgulanmakta, ardından bölgesel ve küresel aktörlerin bölgeye ilişkin politikaları Türkiye de dikkate alınarak irdelenmektedir. Çalışmanın devamında kıyıdaş devletlerin Hazar'ı özel statülü deniz olarak kabul ettiği 12 Ağustos 2018 tarihli Nihai Statü Andlaşması da incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hazar 'Denizi' Enerji Kaynakları, Rusya, ABD, Azerbaycan, Türkiye.

Abstract

The Caspian Basin is in the second rank in the world according to energy resources it has. The Caspian 'Sea', having strategic importance in terms of geographical basis, is an area having been wanted to be controlled from past to now primarily by Russia and by some countries such as Iran, the USA, China, European Union and riparian states. In August 2018, a final solution was achieved between the parties concerning the status of the Caspian. This study aims to examine the impacts of the emerging new statute on the global energy market.

Keywords: The Caspian 'Sea' Energy Resources, Russia, the USA, Azerbaijan, Turkey.

---

* **Makale Geliş Tarihi:** 31.08.2020 **Yayına Kabul Tarihi:** 27.11.2020

** Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-posta: umutkedikli@karabuk.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5232-0741.

*** Yüksek Lisans Öğrencisi, Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Disiplinler Arası Bölge Çalışmaları Anabilim Dalı, e-posta: yasarcicek7878@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3719-4059.

GİRİŞ

Sanayi Devrimi'nden sonra Batılı devletlerin dış politikalarındaki öncelikli konulardan biri enerji kaynaklarına sahip olmak ya da bu alanları kendi çıkarlarına uygun şekilde kontrol altında tutmak olmuştur. 20. yüzyılda gerçekleşen iki büyük savaşın önemli nedenlerinden biri de devletlerin artan enerji ihtiyacıydı. Soğuk Savaş döneminde özellikle Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) arasında yaşanan rekabet Ortadoğu enerji kaynakları üzerinde olmuştur. Büyük güçler, enerji kaynakları üzerinde hakimiyet kurma için ikili ve çok taraflı andlaşmalar yapmışlardır. ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'ın 1970 yılındaki "Petrolü kontrol edersen ulusları kontrol edersin, yiyeceği kontrol edersen insanları kontrol edersin"¹ sözü de Batılı devletlerin enerji kaynakları üzerinde hakimiyet kurma yarışını ortaya koymaktaydı.

Dünyanın en büyük enerji rezervlerinde ikinci sırada bulunan Hazar bölgesi, sahip olduğu enerji kaynaklarıyla ve bulunduğu konum gereği jeopolitik ve jeoekonomik açılardan önem arz etmektedir. Bulundurduğu enerji rezervleri ile kıyıdaş devletlerin ve küresel güçlerin ilgisine çeken Hazar, SSCB'nin dağılmasından sonra büyük bir rekabet alanı olmuştur. Bağımsızlıklarını kazanan Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan gibi ülkeler Hazar'daki enerji kaynaklarından gelir elde etmek istemiş ve bu doğrultuda uluslararası menşeli enerji şirketleriyle üretim paylaşım anlaşmaları yapmıştır. Bölgedeki hakimiyetini kaybetmek istemeyen Rusya, Hazar'ın statüsünün belirlenmediğini ve enerji kaynaklarının beş kıyıdaş devletin ortak kararı olmadan çıkartılıp satılamayacağını ileri sürmüştür. Bu süreçten itibaren Hazar'ın bir göl mü yoksa deniz mi olarak değerlendirileceği tartışma konusu olmuştur. Farklı çıkar algılamalarıyla her kıyıdaş devletin farklı tezleri olmuş ve sorun 12 Ağustos 2018'e kadar çözümlenememiştir.

¹ "Petrolü Kontrol Ederseniz...", *Wiki Quote*, https://tr.wikiquote.org/wiki/Henry_Kissinger, (Erişim Tarihi: 18.12.2018).

BÖLGESEL VE KÜRESEL GÜÇLERİN ENERJİ POLİTİKALARININ HAZAR 'DENİZİ' UYUŞMAZLIĞINA VE ÇÖZÜMÜNE YANSIMALARI

Hazar, doğu ve batı arasında enerji transferi için de büyük öneme sahiptir. Soğuk Savaş boyunca bölgenin enerji taşımacılığı, Rusya'nın sahip olduğu boru hatlarıyla gerçekleştirilmiştir. Rusya'nın bu gücünü kırmak isteyen başta ABD olmak üzere, Batılı devletler alternatif projelerle Rusya'nın tekeli kırarak ve enerji güvenliğini sağlamak istemektedir. ABD'nin alternatif projelerinde Türkiye, jeostratejik konumuyla önemli bir rol oynamaktadır.

Bu çalışmada ilk olarak Hazar'ın devletler açısından neden önemli olduğu, sahip olduğu konum ve ekonomik kaynaklar üzerinden incelenecek, daha sonra Hazar'ın hukuki statüsünün belirlenmesi sorunu ele alınarak küresel güçlerin bölgeye ilişkin politikalarına değinilecektir. Son olarak 12 Ağustos 2018'de beş kıyıdaş devletin yaptığı uluslararası andlaşma ele alınarak, Hazar'ın hukuki statüsünün çözümünün uluslararası enerji piyasasına ve Türkiye'ye etkileri incelenecektir.

HAZAR 'DENİZİ'NİN JEOPOLİTİK VE JEOEKONOMİK ÖNEMİ

Hazar 'Denizi' 1204 metre uzunluğu ve 371.000 km²lik alanıyla dünyanın en büyük kapalı su kütlesi özelliğini taşımaktadır. Suyun en derin noktası 1200 metre derinliğiyle Azerbaycan'ın Lenkeran bölgesinde iken en sığ noktası ise 5 metre civarında olan, kuzeyde Rusya sınırları içinde kalan Volga nehrinin döküldüğü alandır.² Hazar, Güney Doğu Avrupa ile Asya kıtası arasında kalan bir bölgedir. Herhangi bir okyanusa bağlı olmayan Hazar'ın, bir dizi kanallarla Don-Volga Nehri'ne bağlanarak Azak Denizi'ne ve Baltık Denizi'ne çıkışı mümkün hale gelmiştir.³ Günümüzde Hazar'ı Rusya, Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve İran devletleri çevrelemektedir. Kıyı uzunluklarına göre ülkelerin dağılımı şu şekildedir:

2 Kamil Uslu, "Hazar Bölgesi Enerji Kaynaklarının Ekonomik ve Uluslararası Boyutu", *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 11(1), 2006, s. 100.

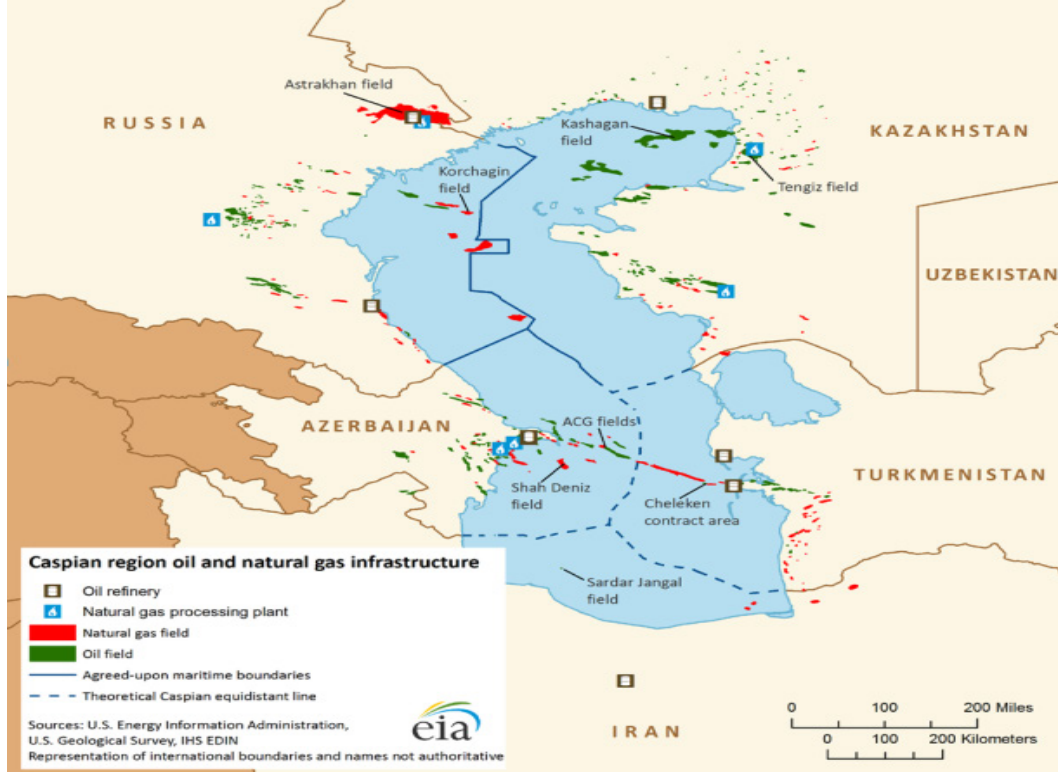
3 Muazzez Harunoğulları, "Hazar'ın Hukuki Statüsü ve Enerji Kaynaklarının Paylaşımı: Kıyıdaş Ülkeler Arasındaki Anlaşmazlık ve Mücadele", *International Journal of Geography and Geography Education*, 38, 2018, s. 203.

BÖLGESEL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Kazakistan 2,320 km, Türkmenistan 1200 km, İran 900 km, Azerbaycan 825 Km, Rusya 695 km'dir.

Harita-1: Hazar Bölgesi Enerji Rezervleri.⁴

Dünya havyar üretiminin %90'ının Hazar'dan sağlanması ve birçok

Umut KEDİKLİ
Yaşar ÇİÇEK

deniz canlısına sahip olması nedeniyle, Hazar bölgesi devletleri için önemli bir gelir kaynağıdır.⁵ Canlı kaynakların yansırı Hazar'ı uluslararası ilişkilerde öne çıkaran unsur, sahip olduğu hidrokarbon enerji kaynaklarıdır. BP Haziran 2020 Dünya Enerjisinin İstatiksel İncelemesi verilerine göre doğal gaz rezervlerinin %38'i Orta Doğu'da, %32,3'ü Orta Asya'da bulunmaktadır.⁶ Bu bağlamda Hazar'ın içerisinde bulunduğu Orta Asya coğrafyası, Ortadoğu'dan sonra dünyanın en değerli enerji rezervlerine

4 "Overview of Oil and Natural Gas in the Caspian Sea Region", EIA, https://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/regions_of_interest/Caspian_Sea/caspian_sea.pdf, (Erişim Tarihi: 29.12.2018).

5 İsmail Hakkı Işcan, "Uluslararası Enerji Güvenliği Açısından Hazar Bölgesi Enerji Ekonomisi ve Hazar Denizi'ni Paylaşım Sorunu", *Sosyo Ekonomi*, 6(12), 2010, s. 80.

6 Statistical Review of World Energy 2020, BP, <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-full-report.pdf>, (Erişim Tarihi: 22.11.2020).

BÖLGESEL VE KÜRESEL GÜÇLERİN ENERJİ POLİTİKALARININ HAZAR 'DENİZİ' UYUŞMAZLIĞINA VE ÇÖZÜMÜNE YANSIMALARI

sahip olan bölgeler arasında ikinci sırada yer almaktadır. Kıyı boyunca ve kıyının iç kısımlarına kadar uzanabilen enerji rezervleri aynı zamanda Hazar'ın tabanında da bulunmaktadır. Bu yönüyle Hazar bölgesi her geçen gün küresel enerji üretiminin hayati bir kaynağı haline gelirken enerji rezervlerine sahip olma mücadelesinin olduğu bir bölge haline de gelmektedir. Ortadoğu'nun siyasi ve askeri çatışma içinde olmasından dolayı enerji arzının kesintiye uğraması durumunda, Hazar bölgesinin bu arzı karşılayabilecek kapasitede olması bölgeyi daha da önemli kılmaktadır.⁷

Tablo 1: Hazar'a kıyıdaş devletlerin petrol ve doğal gaz rezervleri.⁸

Ülkeler	Doğalgaz			Petrol		
	Toplam trilyon fit küp (2019)	Dünyaya oranı (2019)	Hazar 'Denizi'ndeki miktarı trilyon fit küp (2012)	Toplam milyar varil (2019)	Dünyaya oranı (2019)	Hazar 'Denizi'ndeki miktarı milyar varil (2012)
Azerbaycan	100,5	%1,4	51	7	%0,4	8,5
İran	1130,7	%16,1	2	155,6	%9,0	0,5
Kazakistan	93,7	%1,3	104	30	%1,7	31,2
Rusya	1340,5	%19,1	109	107,2	%6,2	6,1
Türkmenistan	688,1	%9,8	19	0,6	-	1,9

Bu bölgedeki en zengin rezervler, Kazakistan kıyıları ve Türkmenistan-Azerbaycan arasındaki alanda kalan adalarda bulunmaktadır.⁹ Aynı

7 Tuğba Yolcu, "Hazar Bölgesi'nin Hukuki Statüsü Sorunu ve Türkiye'nin Bölgeye Yönelik Siyaseti", *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 2, 2014, s. 14.

8 "Statistical Review of World Energy 2020", *BP*, <https://www.bp.com/.../bp.../bp-statistical-review-of-world-energy-2020-full-report.pdf>, (Erişim Tarihi: 22.11.2020); Overview of Oil and Natural Gas in the Caspian Sea Region, *EIA*, https://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/regions_of_interest/Caspian_Sea/caspian_sea.pdf, (Erişim Tarihi: 22.11.2020).

9 Araz Aslanlı, "Trans Hazar Enerji İş Birliğinin Türk Cumhuriyetleri Açısından Önemi", *Bilgi*, 83, 2017, s. 8.

zamanda Hazar'a kıyası olan devletler birbirinden farklı enerji kaynaklarına da sahiptir. Tablo 1'de de görüldüğü üzere Rusya, İran ve Türkmenistan, dünya doğalgaz rezervinin yaklaşık %45'ini sahipken, Kazakistan ve Azerbaycan'da daha az doğalgaz rezervi bulunmaktadır. Petrol rezervleri açısından ise İran, Kazakistan ve Rusya göze çarpmaktadır. Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere ABD Enerji Bilgi İdaresi'nin (EIA) 2012 raporuna göre, bu rezervlerin çoğu özellikle kuzey kıyısında olmak üzere, açık denizde veya sahillerde bulunmaktadır. Tahmini verilere göre Hazar'daki doğalgazın %36'sı açık denizde bulunmaktadır. Açık deniz petrol rezervlerinin büyük bir kısmı Hazar'ın kuzey bölgesinde iken doğalgaz rezervlerinin büyük kısmı güneydedir. Petrolün %35'i (yaklaşık 16,6 milyar varil), doğalgazın ise %45'i (yaklaşık 130 trilyon m³) özellikle Rusya'nın Kuzey Kafkasya bölgesinde olmak üzere kıyıya 100 deniz mili mesafededir. Kalan rezervler ise Hazar'ın büyük havzalarında ve daha çok Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'da karaya dağılmış durumdadır.¹⁰ Harita 1'de de gösterildiği gibi Hazar'a kıyası olan devletlerin doğalgaz rezervleri buldukları bölgelere göre incelendiğinde ise Rusya ve Kazakistan enerji rezervleri Hazar havzasında karasal alanlarda bulunurken, Azerbaycan ve Türkmenistan'ın doğalgaz rezervleri Hazarın su alanlarında bulunmaktadır. Dolayısıyla Hazar havzasının, sahip olduğu doğal gaz kaynakları bakımından dünya doğal gaz piyasasına olan katkısı petrol piyasasına oranla daha yüksektir. Hazar havzasında kanıtlanmış doğalgaz rezervlerinin 11.1 trilyon fit küp olduğu tahmin edilmektedir. Bu miktar, Suudi Arabistan ile ABD'nin sahip olduğu miktarın çok çok üzerindedir.¹¹

Hazar, sahip olduğu enerjinin yanı sıra bölgedeki enerjinin taşınması için kurulan boru hatları açısından da önem arz etmektedir. Bu boru

10 Overview of Oil and Natural Gas in the Caspian Sea Region, EIA, https://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/regions_of_interest/Caspian_Sea/caspian_sea.pdf, (Erişim Tarihi: 29.12.2018).

11 Madjid Tavana vd., "Ahybrid Delphi-SWOT Paradigm for Oil and Gas Pipeline Strategic Planning in Caspian Sea Basin", *Energy Policy*, 40, 2012, s. 345.

BÖLGESEL VE KÜRESEL GÜÇLERİN ENERJİ POLİTİKALARININ HAZAR 'DENİZİ' UYUŞMAZLIĞINA VE ÇÖZÜMÜNE YANSIMALARI

hatlarının geçtiği güzergahlar Harita 2'de gösterilmektedir. Boru hatlarının önemi sadece taşıdığı enerji açısından değil; aynı zamanda hangi ülkenin sınırlarından geçeceği noktasından da stratejik bir rekabet alanı olarak Hazar'ı önemli kılmaktadır.¹² Batılı devletler, enerji kaynaklarının ucuz ve güvenli bir şekilde kendilerine ulaşmasını isterken Rusya, bu hatların kendi topraklarından geçmesini ve bu kaynaklar üzerinde hakimiyetini sürdürmek istemektedir.

Hazar petrolünün dünya piyasasına taşınmasını sağlayan en önemli boru hatlarından birisi Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattıdır. 1768 km uzunluğuyla ve günlük 1,2 milyon varil petrol taşıma kapasitesiyle Azerbaycan petrolü, Türkiye üzerinden dünya piyasalarına taşınmaktadır. Kazakistan'ın petrolünü Rusya'ya taşıyan Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu (Caspian Pipeline Consortium –CPC) ve Aryrau-Samara petrol boru hatları Kazakistan petrol ihracının önemli bir kısmını oluşturmaktadır.¹³ Hazar doğalgaz rezervlerinin dünya piyasalarına taşınmasında Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı önemli bir rol oynamaktadır. Aynı zamanda bu hat, Türkiye'nin Azerbaycan'dan ithal ettiği doğalgazı da taşımaktadır. Orta Asya-Merkez Doğalgaz Boru Hattı ise Türkmenistan gazını Rusya'ya taşımaktadır. Bu iki hattın yanı sıra 2015 yılında temeli atılarak inşasına başlanan Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) 30 Haziran 2018'de faaliyete geçerek, Türkiye'ye doğalgaz akışı sağlanmaya başlamıştır. Ayrıca 19 Kasım 2019 tarihinden itibaren bölgenin doğalgazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya bağlantısı gerçekleştirilmiştir.¹⁴ Bu boru hattı, Hazar doğalgazının dünya piyasasına taşınmasının yanı sıra Rusya'nın doğalgaz üzerindeki etkinliğini kırmak ve Batılı devletlerin Rusya'ya bağımlılığını azaltmak için önemli bir rol oynamaya devam etmektedir.

12 Aynı yer., s. 346; Farid Guliyev-Nozima Akhrarkhodjaeva, "The Trans-Caspian Energy Route: Cronyism, Competition and Cooperation in Kazakh Oil Export", *Energy Policy*, 37, 2009, s. 3172.

13 Erdal Tanas Karagöl vd., "Statü Sorunu İkileminde Hazar'da Enerji Denklemi", *SETA*, <https://www.setav.org/statu-sorunu-ikileminde-hazarda-enerji-denklemi/>, (Erişim Tarihi:15.03.2019).

14 "TANAP Bugün Avrupa'ya Bağlanıyor", *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/tanap-bugun-avrupaya-baglaniyor/1658989>, (Erişim Tarihi: 22.11.2020).

BÖLGESEL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Harita 2: Hazar Bölgesi Enerji Boru Hatları.¹⁵

Bölgedeki enerji rezervleri ve bu rezervlerin taşınması konusunda jeopolitik bir rekabet alanı haline gelen Hazar, başta Rusya ve ABD olmak

üzere Çin, İran ve Türkiye arasında bir üstünlük mücadelesine konu olmaktadır.¹⁶ Rusya'nın Hazar bölgesini arka bahçesi olarak görmesi ve SSCB döneminden kalan bağlarıyla Rusya, bu mücadelede daha avantajlı bir konumdadır.¹⁷ Hazar bölgesinde SSCB'nin dağılmasıyla birlikte ortaya güç boşluğu çıkmıştır. Batılı enerji şirketlerinin bölgedeki enerji kaynaklarına sahip olmak istemesiyle birlikte ABD, Rusya'ya ve küresel güç olma yolunda ilerleyen Çin'e karşı önlemler almaya ve Rusya'nın enerji kaynakları üzerindeki tekeli kırılmaya çalışmaktadır. Dünyanın en büyük enerji rezervlerine sahip olan Ortadoğu'nun içinde bulunduğu karışıklık, petrol fiyatlarındaki düzensizlik ve Rusya tekeli üzerindeki enerji kaynakları, ABD ve Avrupa ülkelerinde enerji arzının güvenliği konusunda endişe

15 "Hazar Denizi Doğal Gaz Boru Hatları", BBC, http://news.bbc.co.uk/nol/shared/spl/hi/world/10/oil_gas_786/img/gas_network_jan2010_786.gif, (Erişim Tarihi: 28.02.2019).

16 Michael T. Klare, *Küresel Çatışmanın Yeni Alanları Kaynak Savaşları*, çev. Özge İnciler, Devin Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 121.

17 Çağrı Kürşat Yüce, *Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele*, Ötügen Yayınları, İstanbul 2006, s. 245.

BÖLGESEL VE KÜRESEL GÜÇLERİN ENERJİ POLİTİKALARININ HAZAR 'DENİZİ' UYUŞMAZLIĞINA VE ÇÖZÜMÜNE YANSIMALARI

uyandırmıştır. Bu nedenlerden dolayı Ortadoğu enerji rezervlerine alternatif bulmak ve enerji kaynaklarını arttırmak isteyen Batı menşeli uluslararası şirketler, Hazar bölgesine yönelmişlerdir.

Öte yandan Hazar bölgesindeki etkinliğini kaybetmemek ve hakimiyetini sürdürmek için Rusya ve İran, Hazar'ın hukuki statüsü belirsiz kaldığı gerekçesiyle uzun yıllar bu bölgedeki enerji kaynaklarının çıkartılması ve işletilmesi konusunda bir engel oluşturmuşlardır. Rusya ve İran'ın bölgedeki politikalarını ve bölgeye nüfuz etmek isteyen diğer küresel güçlerin politikalarını anlamak açısından Hazar'ın hukuki statüsüne ilişkin sorunu açıklamak yerinde olacaktır.

HAZAR'IN TARTIŞMALI HUKUKİ STATÜSÜNÜN TARİHİ SÜREÇ İÇERİSİNDEKİ GELİŞİMİ

Hazar'ın bir göl mü veya deniz mi olduğu sorunu, SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlığını kazanan devletlerin ortaya çıkmasından itibaren yakın bir tarihe kadar tartışmalıydı. 1990'dan önce havzanın iki taraf devleti olan Sovyet Birliği ve İran arasında imzalanan anlaşmalarla Hazar'a ilişkin bir sorun çıkmazken, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın da bağımsızlıklarını kazanmasıyla birlikte Hazar'ın hukuki durumu tartışmalı hale gelmiştir.

SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN DAĞILMASINDAN ÖNCE HAZAR'IN STATÜSÜ

Hazar'ın statüsünü belirleme çabaları yüzyıllar öncesine kadar uzanmaktadır. Tarihte Hazar'ın statüsüne ilişkin ilk anlaşma Rusya – İran arasında gerçekleşmiştir. Bu çerçevede Rusya ve İran arasında 1729 tarihli *Rest Anlaşması* imzalanmıştır.¹⁸ Bu anlaşmayla Ruslar, Hazar'da

¹⁸ Yolcu, a.g.m., s. 14.

büyük bir üstünlük elde etmiş ve Hazar'da sadece Rus donanmasının bulundurulabileceği kararlaştırılmıştır. Rusya – İran arasında yaşanan iki savaş sonucunda taraflar iki anlaşma daha imzalamıştır: 1813 tarihli *Gülistan Anlaşması* ve 1828 tarihli *Türkmençay Anlaşması*. Bu anlaşmalar, İran'ın yenilgisini teyit etmiş ve Hazar'da hakimiyetin tamamen Rus imparatorluğuna geçmesini sağlayarak Ruslara, Hazar'da askeri filo bulundurma hakkını verirken, İran'ın Hazar'da donanma bulundurma hakkını kaldırmıştır.¹⁹

Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesine yakın Rusya'da gerçekleşen Bolşevik Devrimi sonrası Hazar'da hakimiyet SSCB'ye geçmiştir. 1921 yılına gelindiğinde SSCB tek taraflı bir şekilde Çarlık Rusya'nın İran ile yaptığı bütün anlaşmaları kaldırarak geçersiz saydığını belirtmiştir.²⁰ Aynı zamanda iki taraf, Hazar'ın uluslararası hukuki statüsünü ele alan 1921 yılında *Moskova Dostluk Anlaşması'nı* imzalamışlardır. Bu anlaşma, taraflar arasında eşitliği öngörmekte ve iki tarafa da Hazar'da serbest dolaşım ve askeri gemi bulundurma izni vermektedir. Taraflar arasında 27 Ağustos 1935 balıkçılık ve seyrüsefer konularını ele alan *Kurtuluş, Ticaret ve Seyrüsefer Anlaşması* imzalanmıştır. Bu anlaşmayla birlikte kıyı sularında avlanma hakkı 10 deniz mili olarak belirlenirken sınır çizgileri ve rejim belirleme konusunda ortak bir tanım yapılmamıştır.²¹

25 Mart 1940 *Tahran Anlaşması*, 1935'te yapılan anlaşmayı teyit ederken başka ülkelere ait devletlerin gemilerin geçişlerine sınırlama getirmektedir. Yapılan bu anlaşmalarla Hazar, *Sovyet-İran Denizi* olarak kabul edilmiştir.²² Söz konusu bu anlaşmalarda Hazar'da sadece balıkçılık ve serbest dolaşım ile ilgili konularda kararlar alınmış olup

19 Mustafa, Gökçe, "Sovyet Sonrası Dönemde Hazar Çevresinde Yaşanan Rekabet", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(3), 2008, s. 184.

20 Gökçe, a.g.m. s. 184.

21 Harunoğulları, a.g.m., s. 207.

22 Barbara Janusz, "The Caspian Sea Legal Status and Regime Problems", *Chatham House*, <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/public/Research/Russia%20and%20Eurasia/bp0805caspien.pdf>, (Erişim Tarihi: 12.03.2019).

BÖLGESEL VE KÜRESEL GÜÇLERİN ENERJİ POLİTİKALARININ HAZAR 'DENİZİ' UYUŞMAZLIĞINA VE ÇÖZÜMÜNE YANSIMALARI

deniz yataklarındaki enerji kaynaklarıyla ilgili herhangi bir düzenleme yapılmamıştır. Böylelikle Hazar, Sovyet-İran Denizi haline gelmiş ve deniz yüzeyinin ve tabanının ortak kullanılması öngörülmüştür.

SSCB, 1970 yılına gelindiğinde kendine ait kısmı Rusya, Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan arasında paylaşmıştır. SSCB'nin dağılmasından sonra Kazakistan ve Azerbaycan 1970'de kendilerine verilmiş olan bölgelerde egemenlik haklarının olduğunu iddia etmiş ve bu süreçten itibaren beş kıyıdaş devlet, Hazar'ın göl mü yoksa deniz mi olduğu konusunda uzun bir süre anlaşmaya varamamıştır.

SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN DAĞILMASI SONRASINDA HAZAR'IN STATÜSÜ

SSCB'nin dağılmasıyla birlikte yeni devletlerin ortaya çıkması, önceki anlaşmaları etkisiz kılmıştır. Rusya'nın SSCB döneminde İran ile yaptığı anlaşmalardaki hakları tekrar elde etmek istemesi ve Kazakistan ve Azerbaycan gibi yeni bağımsız olan devletlerin kendi egemenlikleri altında gördüğü bölgedeki kaynaklardan avantaj sağlama isteğiyle hareket etmeleri, Hazar'ın statüsünü 1994 yılından itibaren siyasi ve hukuki bir sorun olarak gündeme taşımıştır.

Azerbaycan'ın, Hazar'da kendi egemenlik yetkisi altındaki sularda bulunan Azeri, Çırağ ve Güneşli petrol yataklarındaki petrolün çıkartılmasıyla ilgili olarak 1994 yılında yaptığı Asrın Anlaşması adıyla bilenen anlaşmaya, (Azerbaycan Milli Petrol Şirketi SOCAR ile Yabancı Petrol Şirketleri Konsorsiyumu (FOCC) arasında imzalanan anlaşma) Rusya ve İran tepki göstermiştir.²³ Bu süreçten itibaren Rusya, Hazar'ın hukuki statüsünün belli olmadığını ve kaynakların çıkartılmaması gerektiğini savunarak sorunu gündemde tutmuştur. Rusya, Hazar'ın bir göl olduğunu ve bu yüzden ortak kullanım alanı olduğunu ileri sürerken diğer kıyıdaş

²³ Shamkhal Abilov, *Hazar'ın Hukuki Statüsü*, Hazar Raporu, 2013, s. 58; Yolcu, a.g.m., s. 16.

devletlerin her biri kendi tezlerini ortaya koymuştur. Bu mücadele, sadece kıyıdaş devletlerle sınırlı kalmamış küresel güçlerle birlikte uluslararası şirketler de Hazar'daki enerji kaynaklarından kazanç elde etmek amacıyla konuya dahil olmuştur.

HAZAR'IN HUKUKİ STATÜSÜNE İLİŞKİN TEMEL YAKLAŞIMLAR VE KIIYIDAŞ DEVLETLERİN GÖRÜŞLERİ

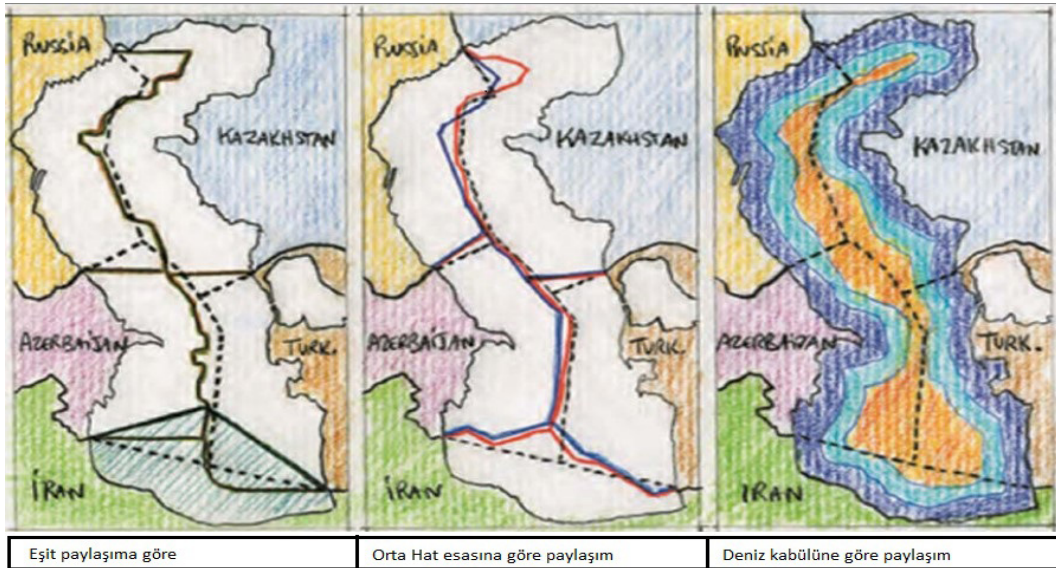
Hazar'da bulunan enerji kaynakları, kıyıdaş devletlerin de bu kaynakları mümkün olduğu kadar kendilerinin işletebilecekleri bir statü belirleme yaklaşımını benimsemelerine yol açmaktadır. Hazar'ın hukuki statüsü ile ilgili kıyıdaş devletlerin temelde üç farklı yaklaşımı mevcuttur. Bu yaklaşımlardan ilki Hazar'ın bir deniz olarak değerlendirilmesidir. Böylelikle her kıyıdaş devlet, kendi münhasır ekonomik bölgesine ve kıta sahanlığına sahip olacaktır. Bu görüş çerçevesinde 1982 tarihli *Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi* (BMDHS)'nin Hazar'a uygulanabileceği varsayılmaktadır. Hazar'a bu anlaşmanın uygulanmasıyla birlikte burada uluslararası deniz alanları da ortaya çıkacağından Hazar'a kıyısı olmayan devletlerin de bu sularda serbest dolaşım hakkı bulunabilecektir. Bununla birlikte Hazar'ın kapalı bir havza oluşu ve herhangi bir açık denize çıkışı olmamasından dolayı BMDHS'nin Hazar'a doğrudan uygulanmasının mümkün olmadığı söylenebilir.

İkinci yaklaşım ise Hazar'ın bir göl olarak değerlendirilmesidir. Hazar'ın göl olarak kabul edilmesi durumu, uluslararası hukukta göllerin paylaşımına ilişkin genel bir kural koyan düzenleme olmadığı için en çok tartışılan konu olmuştur. Göl olarak değerlendirilebilmesi, kıyıdaş devletler arasında sınırları belirleyecek olan devletlerin alacağı kararlar çerçevesinde olabilmektedir. Hazar, bir göl olarak değerlendirildiğinde devletlerin bu sulardaki ülkesel sınırlarının belirlenmesinde kıyıdaş devletler tarafından iki yöntem uygulanabilir: (a) Hazar'ın bütünüyle milli sektörlere bölünerek

BÖLGESEL VE KÜRESEL GÜÇLERİN ENERJİ POLİTİKALARININ HAZAR 'DENİZİ' UYUŞMAZLIĞINA VE ÇÖZÜMÜNE YANSIMALARI

sınır gölü olması; (b) Hazar'ın ortak kullanımınıdır.²⁴ Hazar, milli sektörlere bölünüp sınır gölü olarak değerlendirildiğinde kıyıdaş devletler arasında sınırların belirlenmesinde *orta hat* prensibi kullanılabilir. Bu prensibe göre her devletin kendi kara sınırlarından Hazar'ı dikey olarak bölen *orta hat* çizgisine uzatılacak sınırlarla Hazar, beş parçaya ayrılacaktır.²⁵ Bu prensip üzerinde kıyı devletler uzlaşmaya vardığı takdirde bölgedeki enerji kaynakları üzerindeki hak iddialarının çözüme kavuşması muhtemeldir. İran, bu prensibi geliştirerek Hazar'ın beş eşit parçaya bölünmesini savunmuştur. Fakat Hazar'ın beş eşit parçaya bölünmesi, Azerbaycan ve Kazakistan gibi ülkelerin sahip olacağı alanlar bakımından kayıplar verdiği için kıyıdaş devletlerden olumlu bir karşılık görmemiştir. Hazar'ın %20'lik eşit parçalara bölünmesi, Azerbaycan egemenliğindeki bazı enerji kaynaklarını İran'ın egemenlik alanına sokacağı için Azerbaycan, bu öneriye daha fazla tepki göstermiştir.²⁶

Harita 3: Hazar'ın Paylaşımına ilişkin görüşler.²⁷

24 Harunoğulları, a.g.m., s. 208.

25 Taşkın Deniz, "Enerji Diplomasisi Açısından Siyasallaşan Mekân, Hazar: Statü ve Paylaşım Sorunu", *Türk Coğrafya Dergisi*, 62, 2014, s. 34.

26 Konur Alp Koçak, "Hazar Denizinin Statüsüne Dair Anlaşma ve Olası Yansımaları", *TASAV Dış Politika Araştırmaları Merkezi*, (16), 2018, s. 4.

27 Aslanlı, a.g.m., s. 9.

Hazar'ın bir göl olarak değerlendirilmesinde kıyıdaş devletlerin ileri sunduğu diğer bir tez Hazar'ın ortak kullanılmasıdır. Bu öneride Hazar'a kıyıdaş devletlere 20 millik bir egemenlik alanı tanırken geri kalan kısmı ortak kullanım alanı olarak hiçbir devletin egemenliği altına girmeyecektir.²⁸ Ortak kullanım alanındaki enerji kaynakları kıyıdaş devletlerce ortak bir şekilde kullanılacaktır. Hazar'ın ortak kullanım prensibi SSCB dağıldıktan sonra en çok ileri sürülen tezlerden biridir. Fakat bu tez bölgede hakimiyeti arttırmaya çalışan ve önceki haklarını geri kazanmak isteyen Rusya ve İran dışındaki devletler tarafından kabul edilmemektedir.

Hazar'a hukuki bir statü kazandırmaktaki üçüncü yaklaşım ise Hazar'a özel bir statü tanınmasıdır. Bu yaklaşıma göre Hazar, normal bir deniz veya gölden farklı bir statüye sahiptir.²⁹ Tarafların 2018 yılında yaptıkları anlaşmayla Hazar'a "özel deniz statüsü" tanıyarak bir orta yol bulmaya çalıştıkları anlaşılmaktadır. Bu anlaşmanın detayları çalışmanın devamında ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Temelde üç yaklaşıma indirgenebilecek Hazar'ın statüsünün çözümüne ilişkin bu yaklaşımlarda kıyıdaş devletlerin tutumlarını, bu devletlerin enerji politikalarını da dikkate alarak açıklamak konunun anlaşılması açısından yerinde olacaktır.

RUSYA FEDERASYONU

Jeostratejik konumuyla hem Hazar hem de Kafkasya bölgesinin en önemli gücü olan Rusya, bölgedeki tüm olaylarla yakından ilgilidir. Enerji, Rusya için en önemli bir gelir kaynağı olurken, gayri safi milli hasılasının %20'sini ve döviz gelirlerinin de %65'ini oluşturmaktadır.³⁰ Enerjinin dış pazarlara arzına dayalı bir büyüme stratejisi izleyen Rusya, siyasal olarak da yakın

28 Harunoğulları, a.g.m., s. 210.

29 Erdal Tanas Karagöl vd., "Statü Sorunu İkileminde Hazar'da Enerji Denklemi", SETA, <https://www.setav.org/statu-sorunu-ikileminde-hazarda-enerji-denklemi/>, (Erişim Tarihi:15.03.2019).

30 Dayyan Janbaaz-Fallah Mehrdad, "Energy Resources of the Caspian Sea: The Role of Regional and Trans-Regional Powers in Its Legal Regime". M. Ebrahimi vd., der., *The Dynamics of Iranian Borders*, Springer, Cham 2019, s. 75.

BÖLGESEL VE KÜRESEL GÜÇLERİN ENERJİ POLİTİKALARININ HAZAR 'DENİZİ' UYUŞMAZLIĞINA VE ÇÖZÜMÜNE YANSIMALARI

bölgesinde oldu – bittilere izin vermeyecek bir dış politika izlemektedir. Özellikle 2000 yılında Vladimir Putin'in devlet başkanı olmasıyla birlikte Rusya, dış politikasını enerji stratejisi üzerine inşa etmiştir.³¹ Rusya'nın bu coğrafyayı "arka bahçe" veya "yakın çevre" olarak gördüğü bilinmektedir. Bu bağlamda Hazar'ın statüsünün belirlenmesinde en etkin rolü Rusya oynamaktadır. Havzanın uzun yıllar Rusya'nın hakimiyetinde olması ve yeni kurulan devletlerle tarihsel ve kültürel bağları göz önünde bulundurulduğunda, Rusya'nın bölgede tekrar bir hakimiyet kurmak ve ABD gibi diğer küresel güçleri bölgeye sokmamak için aktif politika yürütmesine şaşırılmamalıdır. Rusya, Hazar'daki enerji kaynaklarına ilişkin tek taraflı hareketlerin uluslararası hukuka aykırı olduğunu öne sürmektedir. Ayrıca Hazar'ın tabanına dönecek olan boru hatlarının Hazar'ın ekosistemine zarar vereceğini düşünmektedir. Zira dünyadaki havyarın %90'ını Hazar'dan çıkarılmaktadır.³² Havyar ticaretinden en çok gelir elde eden Rusya için Hazar'ın ekolojik yapısının korunması da önemlidir.

Rusya, değişen konjonktür ile birlikte Hazar'ın statüsüne dair günümüze kadar üç değişik yaklaşımı savunmuştur. İlk olarak, 1993-1996 yıllar arasında kıyı şeridi dışında kalan su kütlesinin ve deniz tabanının ortak kullanılmasını önermiştir.³³ Ayrıca, Hazar'ın kapalı bir su rezervi olduğunu savunmuştur. Rusya, Hazar'ı bir deniz olarak görmediği için 1982 tarihli BMDHS'nin uygulanamayacağını ileri sürmüştür. Rusya'nın bu durumdaki temel dayanağı Hazar'ın açık denize doğrudan ve dolaylı şekilde bağlantısı olmadığıdır. Bununla birlikte Don-Volga ve Volga-Baltık kanalları ile Hazar'ın Baltık Denizine açılması uluslararası hukukta tartışma konusu oluşturmaktadır. Rusya, bu duruma karşı çıkararak yapay kanal ve nehirlerin uluslararası hukukun bir konusu olmadığını ve dolayısıyla Hazar'ın 1982

31 Mustafa Nail Alkan, "Avrupa Birliği Enerji Güvenliği ve Ukrayna Meselesi", *Karadeniz Araştırmaları*, 44, 2015, s. 222; Tuğçe Varol Sevim, "Rus Dış Enerji Politikası ve Yeni Hedef Kuzey Doğu Asya", *Uluslararası İlişkiler*, 11(41), 2014, s. 91.

32 İşcan, *a.g.m.*, s. 80.

33 Harunoğulları, *a.g.m.*, s. 211.

BMDHS'ye konu olmadığını savunmaktadır.³⁴ Şüphesiz Rusya'nın bu tutumu, kıyıdaş devletlerin dışında üçüncü devletlerin bölgeye girişini engellemek ve Don-Volga ve Volga-Baltık kanalları üzerindeki hâkimiyetini kaybetmek istememesinden kaynaklanmaktadır.

Kıyılarında enerji rezervlerinin az olmasından ötürü Rusya, 45 millik bir alanda münhasır ekonomik haklarının olduğu, kalan bölgenin ise tarafsız bölge olması ve buradaki kaynakların eşit kullanılması yönünde ikinci bir yaklaşım benimsemiştir.³⁵ Fakat sonradan kendi kıyılarında daha fazla enerji kaynakları bulmasıyla birlikte 1998 yılından sonra deniz tabanının, eşit uzaklık prensibi çerçevesinde milli sektörlere göre bölünmesini ve su kütlelerinin ve yüzeyinin ortak kullanılmasına göre Hazar'ın statüsünün belirlenmesini içeren üçüncü yaklaşımını ortaya atmıştır. Rusya'nın tutumundaki bu değişikliğin nedeni olarak Kazakistan ve Azerbaycan'ın kendi milli sektörlerinde uluslararası şirketlerle yaptığı işbirliği ve Rusya'nın bu oluşumun dışında kalmak istememesi gösterilebilir.³⁶

Bu duruma paralel olarak Rusya, *orta hat* prensibiyle 1998 yılında Kazakistan, 2001 yılında ise Azerbaycan ile sınırlarını belirleyen anlaşmaları imzalamıştır. Bu anlaşmaları takiben 2003 yılında Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan arasında Hazar'ın tabanı konusunda *orta hat* yönteminin esas alındığı, Hazar'ın tabanını milli sektörlere bölen üç taraflı bir anlaşma imzalamıştır.³⁷ Fakat su yüzünün kullanımına ilişkin herhangi bir düzenleme yapılmamıştır. Bu anlaşmayla Rusya'nın, Kazakistan ve Azerbaycan'ı yanına çektiği aşikârdır. İran'ın ortak kullanım konusundaki tezine karşı gerçekleşen bu anlaşma Türkmenistan'ın soruna ilişkin yaklaşımın belirsizliği ile birlikte İran'ın yalnız kalmasına neden olmuştur.

34 Evren Kemer, "Hazar Havzası'nın Çözülemez Hukuki Statü Sorunu", *TURAN-SAM*, 7(28), 2015, s. 101.

35 Süleyman Sırrı Terzioğlu, "Hazar'ın Statüsü Hakkında Kıyıdaş Devletlerin Hukuksal Görüşleri", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, 3(5), 2008, s. 38.

36 Muhammed Emin Kocaman, "Hazar Havzasının Hukuki Statüsü", *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 1(9), 2018, s. 108.

37 Kemer, *a.g.m.*, s. 102.

BÖLGESEL VE KÜRESEL GÜÇLERİN ENERJİ POLİTİKALARININ HAZAR 'DENİZİ' UYUŞMAZLIĞINA VE ÇÖZÜMÜNE YANSIMALARI

Doğalgaz rezervleri açısından %19,1 ile dünyanın en büyük payına sahip olan Rusya aynı zamanda 247,9 Milyar m³ ile en büyük doğalgaz ihracatçısı konumundadır.³⁸ Bu bağlamda doğalgaz, Rusya'nın dış politikasında önemli bir silah haline gelmiştir. Rusya bazı durumlarda doğalgaz fiyatlarını düşürüp ülkeleri kendisine bağımlı kılmakta, fakat Rus doğalgazına bağımlı ülkelerin, özellikle eski Sovyet ülkelerinin yürüttüğü politikaların kendi lehine olmadığı durumlarda birtakım teknik nedenlerle gaz akışını kısıtlamaktadır.³⁹ Yine 2014'de yaşanan Rusya-Ukrayna krizinde, Rusya'nın enerjiyi nasıl etkin bir dış politika aracı olarak kullandığı da görülmüştür.⁴⁰ Öte yandan Rusya'nın enerji ihracına dayalı ekonomik yapısı, onu gaz tedarikçisi devletlere de bağımlı kılmaktadır. Rusya'nın en fazla petrol ve doğalgaz tedarik ettiği Avrupa ülkelerinin talebini kısması ise Rus ekonomisini olumsuz etkileyeceğinden Rusya'nın da Avrupa pazarına bağımlı olduğunu göstermektedir.⁴¹

Bu bağlamda Hazar'a batılı şirketlerin gelmesi, diğer kıyıdaş devletlerin tek taraflı bir şekilde denizdeki enerji kaynaklarını işletmesi ve ABD'nin bölgeye girmesi gibi gelişmeler, Rusya'nın doğalgaz üzerindeki tekel konumuna ve dış politikasına büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Dolayısıyla Rusya, Hazar'ın statüsünün belirlenmesinde kendi konumunu geriye götürecek her türlü girişimi engellemeye dönük şekilde davranmakta ve batılı şirketleri bölgeye sokmamaya çalışmaktadır.

AZERBAYCAN

Azerbaycan, Rusya ile beraber havzasının en aktif ülkesidir. Azerbaycan'ın tespit edilmiş enerji kaynaklarının %90'ı Hazar havzasında bulunmaktadır.

38 Statistical Review of World Energy 2020, BP, <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-full-report.pdf> (Erişim Tarihi: 22.11.2020); Necdet Pamir, *Enerjinin İktidarı*, Hayygrup Yayıncılık, İstanbul 2017, s. 321.

39 Pamir, a.g.e., s.321.

40 "Rusya Ukrayna'ya doğalgaz akışını kesti", BBC, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/06/140616_rusya_gazi_kesti, (Erişim Tarihi: 15.03.2019).

41 Tavana vd, a.g.m., s. 349.

Hazar'ın güneyinde Azerbaycan'ın kıyılarının açıklarında yer alan ve doğal gaz bakımından zengin Şah Deniz havzası, 1999 yılında keşfedilmiştir.⁴² Azerbaycan'ın kıyılarına yakın bölgelerde keşfedilen enerji kaynaklarını işletebilmesi bakımından muhtemel uyuşmazlıkların çıkmasının önlenmesi için Hazar'ın statü uyuşmazlığının çözümü önemlidir. SSCB'nin yapmış olduğu 1921 ve 1940 anlaşmalarını kabul etmemektedir. Azerbaycan'ın Hazar'ın statüsüne ilişkin iki temel tezi bulunmaktadır. Bunlardan ilki açık deniz; diğeri ise Hazar'ın bir sınır gölü olarak değerlendirilmesidir. Azerbaycan, Hazar'ı bir deniz olarak değerlendirip 1982 BMDHS'nin Hazar'a uygulanabileceğini ileri sürmektedir.⁴³ Bu yaklaşıma göre her kıyıdaş devlet 12 mil karasularına sahip olabilecek ve 200 mil uzunluğunda münhasır ekonomik bölgeleri olacaktır.⁴⁴

İkinci yaklaşıma göre Hazar'ın bir sınır gölü olduğu düşüncesiyle *orta hat* esasına göre her kıyıdaş devlet, kendi milli sektöründe tasarrufta bulunma hakkına sahip olabilecektir. Azerbaycan bu tezinin dayanağı olarak 1970'de SSCB'nin Hazar'ı dörde bölerek oluşturduğu sektörleri göstermektedir.⁴⁵ Azerbaycan bu dayanak çerçevesinde kendi milli sektöründeki kaynakları batılı yatırımcılara açarak enerji kaynaklarını işletmeye başlamıştır. Bu durum, Rusya ve İran'ın büyük tepkisini çekmiştir. Rusya ve İran'ın sektörel bölünmeye karşı çıkarak ortak kullanım istemelerinin sebebi, kendi kıyılarında enerji rezervinin az olmasıdır. Bu teze göre paylaşım yapılması halinde en zengin petrol yatakları Azerbaycan ve Kazakistan'a ait sektörlerde olacaktır.⁴⁶

Bu bağlamda incelendiğinde jeostratejik olarak öneme sahip Azerbaycan, bağımsızlığını korumak ve güçlendirmek için kendi

42 Dimitrios Mavrakis vd., "An Assessment of the Natural Gas Supply Potential of the South Energy Corridor from the Caspian Region to the EU", *Energy Policy*, 34, 2006, s. 1672.

43 Tavana, vd., *a.g.m.*, s. 351.

44 Harunoğulları, *a.g.m.*, s. 211.

45 Gökhan Bayraktar, "Hazar'daki Jeopolitik Mücadelenin Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Etkileri", *Stratejik Öngörü*, (11), 2007, s. 86.

46 Meftun Metin, *Politik ve Bölgesel Güç Hazar*, IQ yayıncılık, İstanbul 2004, s. 165.

BÖLGESEL VE KÜRESEL GÜÇLERİN ENERJİ POLİTİKALARININ HAZAR 'DENİZİ' UYUŞMAZLIĞINA VE ÇÖZÜMÜNE YANSIMALARI

sınırlarında olduğunu iddia ettiği enerji kaynaklarını dünya piyasasına açmak istemiştir. Bu durum kısa süre içerisinde Hazar statüsünü tartışmalı hale getirerek küresel ve bölgesel güçleri karşı karşıya getirmiştir. Nitekim Azerbaycan, SSCB sonrası eski gücüne kavuşmak isteyen Rusya'ya karşı bağımlılığını sona erdirmeye çalışarak Batılı devletlerle ikili anlaşmalar imzalama yoluna gitmiştir. Fakat ABD ve Batılı devletlere yaklaşırken bölgedeki Rusya ve İran'ı tam olarak karşısına almak istemeyip aradaki dengeyi korumaya çalışmıştır. Bu tutumuyla aslında Azerbaycan sadece kendi sınırları içerisindeki enerji rezervlerinin uluslararası pazarlara taşınması için değil, aynı zamanda bölgedeki Kazakistan, Türkmenistan gibi ülkelerinde enerji rezervlerinin dünya piyasasına açılmasında kilit rol oynamaktadır.⁴⁷

İRAN

İran, dünyanın ikinci en büyük doğal gaz rezervlerine sahip ülkesidir ve petrol zengini Ortadoğu ile doğalgaz zengini Hazar bölgesi arasında stratejik bir konumda bulunmaktadır. İran'ın Hazar'a ilişkin yaklaşımının arkasında hem kuzey sınırlarını güvenlik altına alma hem de Merkezi Asya devletleri ile istikrarlı ilişkiler kurma isteği de yatmaktadır.⁴⁸ İran'ın Hazar'ın statüsüne ilişkin tezi ise bir sınır gölü olduğu yönündedir. Bununla birlikte İran, zaman zaman Hazar'ı beş eşit parçaya bölmeyi, zaman zaman da Hazar'ın ortak kullanılması gerektiğini savunmuştur. İran, Hazar'ın statüsünün beş kıyıdaş devletin ortak bir kararı sonucu belirlenmesi gerektiğini ileri sürmekte ve kıyıdaş devletlerin tek taraflı tasarruflarının 1921 ve 1940 anlaşmalarına aykırı olduğunu düşünmektedir.⁴⁹ Bunun en önemli nedeni, İran'ın Hazar'a kıyısı olan kısımlarında enerji kaynaklarının az olması ve Hazar'ın en derin bölgesinin İran kıyılarında bulunması ve buradaki kaynakların çıkartılması ve işletilmesinin zorluğudur.

47 Elşen Memmedli, "Azerbaycan-Avrupa Birliği İlişkilerinde Enerji Faktörü", *Akademik Bakış*, 61, 2017, s. 209.

48 Tavana, vd., *a.g.m.*, s. 350.

49 Metin, *a.g.e.*, s.162.; Tavana, vd., *a.g.m.*, s. 351.

İran'ın yıllarca Rusya ile beraber hareket etmesine rağmen Rusya'nın 1998'den sonra strateji değiştirerek Hazar'ın ulusal sektörlere bölünmesini savunmaya başlaması ve bu yönde Kazakistan ve Azerbaycan ile anlaşma yapması, İran'ı yalnızlaştırmıştır. İran, bu duruma tepki olarak 7 Temmuz 1998'de Türkmenistan'la bir bildiri imzalayarak beş kıyı devletinin oy birliği olmaksızın Hazar'ın ulusal sektörlere bölünerek paylaşılmasını kabul etmeyeceğini ilan etmiştir.⁵⁰

İran, Hazar'ın milli sektörlere bölünmesi durumunda %13,8'lik bir oranla Hazar'daki en az paya sahip ülke konumuna gelecektir. Bu nedenle İran, deniz tabanının ve yüzeyinin beş eşit parçaya bölünmesini savunmuştur. Ayrıca Hazar'a kıyısı olmayan diğer devletlerin de Hazar'dan herhangi bir şekilde yararlanmasına karşı çıkmaktadır.⁵¹ İran ayrıca, Hazar enerji kaynaklarının kendi ülkesi üzerinden dış pazarlara ulaştırılmasını isteyen boru hatları projelerini desteklemektedir. Tahran yönetimi, Hazar'dan İran üzerinden Basra Körfezi'ne yapılacak boru hatlarının en kısa ve en ekonomik şekilde Hazar petrol ve doğalgazının ihracını sağlayacağını ileri sürmektedir. Ancak bu hattın önündeki en büyük engel, ABD'nin İran'a uyguladığı ekonomik yaptırımlar ve İran'ı uluslararası toplumdan izole etme çabalarıdır.⁵²

KAZAKİSTAN

Kazakistan, eski Sovyet Cumhuriyetleri arasında en zengin enerji kaynaklarına sahip üçüncü ülkedir. Petrol kaynakları bakımından ise eski Sovyet Cumhuriyetleri içerisinde Rusya'dan sonra ikinci sırada gelmektedir. Ayrıca, sahillerinin açıklarında dünyanın beşinci büyük petrol rezervleri bulunduğu Kazakistan, enerji yatırımları da çekmektedir.⁵³ Kazak milli petrol şirketi ile ABD'li Chevron arasında, Hazar kıyısında

50 Kemer, a.g.m., s. 113.

51 Terzioğlu, a.g.m., s. 40.

52 Tavana, vd., a.g.m., s. 350.

53 Aynı yer; Guliyev-Akhrarkhodjaeva, a.g.m., s. 3172.

BÖLGESEL VE KÜRESEL GÜÇLERİN ENERJİ POLİTİKALARININ HAZAR 'DENİZİ' UYUŞMAZLIĞINA VE ÇÖZÜMÜNE YANSIMALARI

bulunan Tengiz bölgesindeki petrolün işletilmesi için ortaklaşa 1993 yılında TengizCevroil (TCO) ortak girişimi kurulmuştur.⁵⁴ Kazakistan'ın ekonomik gelişmesinde önemli yer tutan enerji ihracatı açısından Hazar'ın statüsünün netleşmesi, kendine kalan alan içerisinde yeni sahaları işletmeye açması bakımından önemlidir. Hazar'ın hukuki statüsünün belirlenmesinde Azerbaycan ile benzer görüşleri savunarak, 1982 tarihli BMDHS'nin Hazar'a uygulanabileceğini, deniz tabanının *orta hat* esasına göre bölünmesini, münhasır ekonomik bölgelerin dışında kalan bölgenin ortak kullanılabileceğini ve Hazar'ın kıyıdaş devletlerin serbest dolaşımına açık olması gerektiğini ileri sürmüştür. Ayrıca her kıyıdaş devletin, Rusya topraklarından Hazar'a açılan su yollarını, Rusya ile ikili anlaşmalar yapmak suretiyle kullanması gerektiğini savunmuştur.⁵⁵

1998 yılında Rusya ile yapmış olduğu anlaşma sonrasında Hazar'ın deniz tabanının *orta hat* usulüne göre paylaşılmasını öngörerek Hazar'ı bir sınır gölü olarak görmeye başlamıştır. Nitekim İran, Hazar'ın tamamen milli sektörlere bölünmesini değil sadece deniz tabanının milli sektörlere bölünmesini istemektedir. Kazakistan'ın Hazar konusundaki politika değişikliğinin sebebi, Kazakistan'daki Rus nüfusunun sayıca fazlalığı ile ekonomisinin ciddi oranda Rusya'ya bağımlı olması ve Kazakistan'ın Batı'ya giden tek boru hattının Rusya'dan geçiyor olması gösterilebilir. Milli sektörlere bölünmesi sonucu Kazakistan, Hazar'a kıyıdaş devletler arasında %29,6'lık oranla en büyük paya sahip devlet konumuna gelmektedir.⁵⁶

Çin'in artan enerji ihtiyacını iç pazarından sağlayamaması nedeniyle dışa bağımlılığı da Kazakistan'ın Çin nezdinde önemini arttırmaktadır. Hazar'ın statüsünün belirlenmesini takip eden süreçte Kazakistan'ın enerji arzının artması, Çin'in ihtiyaç duyduğu enerjiyi temin etmesi açısından

54 Aynı yer.

55 Metin, a.g.e., s. 167.

56 Harunoğulları, a.g.m., s. 211.

da önemlidir. Bu bağlamda Çin'in yıllık ihtiyacının %13'ünü karşılayan mevcut Kazakistan – Çin petrol boru hattının da kapasitesinin artacağı söylenebilir.⁵⁷

TÜRKMENİSTAN

Türkmenistan, Hazar bölgesindeki hidrokarbon kaynaklarına sahiplik bakımından üçüncü sırada gelmektedir. Ancak enerji kaynaklarının işletilmesi bakımından en az ilerleme gösteren devlettir. Türkmenistan, kendi ülkesinde çıkan enerji kaynaklarını İran, Azerbaycan ve Türkiye'deki boru hatlarına eklemeyerek uluslararası pazarlara ulaştırmak istemektedir. Öte yandan Afganistan ve Pakistan üzerinden de alternatif bir rota ile Hazar'da sahip olduğu enerji kaynaklarını dış pazara sunma çabası içerisindedir. Ancak Afganistan'daki siyasi istikrarsızlıklar ve terör tehdidi bu hattın güvenliğini ve sürdürülebilirliğini riske attığından bu projede bir ilerleme sağlanamamıştır.⁵⁸ Ayrıca Türkmenistan, Çin ile yaptığı gaz anlaşmasıyla Çin'in ithal ettiği gazın neredeyse yarısını 2009 yılından beri bu ülkeye satmaktadır.⁵⁹

Öte yandan Türkmenistan'ın, Hazar'ın statüsüne ilişkin görüşleri ise belirsizdir. Bu bağlamda Hazar'ın göl veya deniz olduğuna dair net bir görüşü bulunmamaktadır. Zaman içinde birçok değişiklik gösteren Türkmenistan'ın tutumu, başlangıçta Rusya ve İran'ın ortak kullanım tezini benimsemek yönüyle zamanla bu görüşten uzaklaşarak sınır gölü statüsünde belirlenecek olan milli sektörleri savunmaya dönmüştür.⁶⁰ 1997 yılında Azerbaycan ile sınırlarının *orta hat* prensibine göre belirlenmesi konusunda bir anlaşma imzalamıştır. Buna bağlı olarak 1998 Aralık ayında Türkmenistan, Azerbaycan'ın tezini destekleyerek Hazar'ın bölgesel olarak

57 Tavana, vd., a.g.m., s. 350.

58 Aynı yer; Mavrakis, vd., a.g.m., s. 1675.

59 Emre Erşen-Mitat Çelikpala, "Turkey and the Changing Energy Geopolitics on Eurasia", *Energy Policy*, 128, 2019, s. 585.

60 Karagöl, a.g.m.

BÖLGESEL VE KÜRESEL GÜÇLERİN ENERJİ POLİTİKALARININ HAZAR 'DENİZİ' UYUŞMAZLIĞINA VE ÇÖZÜMÜNE YANSIMALARI

paylaşılmasını ileri sürmüştür.⁶¹ Fakat Azerbaycan ile *orta hattın* geçeceği alanların belirlenememesi sonucunda Azerbaycan'ın tezinden uzaklaşarak İran ile yakınlaşmaya başlamıştır. Daha sonra Rusya, Azerbaycan ve Kazakistan'ın kendi arasında yaptığı ittifaka karşı olarak İran'la Hazar'ın güneyini paylaşan bir anlaşma imzalamıştır. Anlaşmada içerik olarak Hazar'ın yatağının 1982 tarihli BMDHS'ye göre aralarında paylaşılmasını kararlaştırmışlardır.⁶²

KÜRESEL GÜÇLERİN ENERJİ POLİTİKALARININ HAZAR'A YANSIMALARI

Hazar havzasında SSCB'nin dağılmasını takip eden yıllarda bir güç boşluğu oluşmuştur. Bu dönemden itibaren Hazar; ABD, Avrupa Birliği (AB) ve daha sonra yükselen bir güç olarak Çin arasında jeopolitik bir rekabet alanı haline gelmiştir.

ABD'İN ENERJİ YAKLAŞIMI

Dünya enerji kaynakları üzerinde hakimiyet kurma hedefi, İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD'nin temel dış politikası ile bütünleşmiştir. ABD Başkanı Franklin Roosevelt'in petrol karşılığında Suudi Arabistan'ı korumaya karar vermesinden bu yana petrol, ABD'nin dış politikasını belirleyen temel yapıtaşlarından biri haline gelmiştir.⁶³ Gerek 1980'de Carter Doktrinin ilanı ile Ortadoğu petrolünün güvenliğinin sağlanması, gerekse 1997'de ABD Dış İşleri Bakanlığı'nın Hazar'ı "sorumluluk sahası" ilan etmesi, enerji kaynaklarının ABD için hayati önem taşıdığını göstermektedir. Ortadoğu enerji kaynaklarının güvenli arzının sağlanması sorunu ve enerji rezervleri bakımından zengin olan Kuzey Denizi'nden enerji çıkarma ve taşıma maliyetlerinin yüksek olması gibi nedenlerle Hazar, ABD'nin ilgi sahası

61 Abilov, a.g.e., s. 57.

62 Terzioğlu, a.g.m., s. 42; Yolcu, a.g.m., s. 21.

63 Aslıhan Turan P., "Hazar Havzası'nda Enerji Diplomasisi", *Bilge Strateji*, 2(2), 2010, s. 56.

haline gelmiştir. Ayrıca enerji rezervlerinin hacmi bakımından da Ortadoğu bölgesi enerji rezervlerine yakın bir hacme sahip olan Hazar, ABD'nin enerji politikası açısından da önemlidir. 2011 yılında ABD Dış İşleri Bakanı Hillary Clinton da ABD'nin yeni önceliğinin Asya'da varlık göstermek olduğunu ifade etmiştir.⁶⁴

ABD'nin bölgedeki en önemli stratejik hedefi, Rusya başta olmak üzere herhangi bir devletin bölgeye tek başına hâkim olmasını engellemektir. Ancak ABD'nin bu hedefinin önündeki en büyük engel, Rusya ve küresel bir güç olarak yükselen Çin'dir. Bu bağlamda ABD bölgede etkinliğini arttırmak için SSCB'den bağımsızlığını kazanan devletlerle işbirliğini geliştirmek için politikalar üretmiştir. ABD, desteklediği Chevron, Amerada Hess, Devon Energy, Exxon Mobile, Mepti, First International Oil Corp., Oryx, Ramco, Ceaser Oil, Seneca Resources gibi enerji şirketleri aracılığıyla başta Azerbaycan ve Kazakistan olmak üzere bölge devletleriyle anlaşmalar imzalayarak Rusya'nın bölgedeki hakimiyetini kırmaya çalışmıştır.⁶⁵

ABD'nin bölgedeki en büyük rakibi ve engelleyicisi ise Rusya'dır. Her iki devlet de Hazar enerji kaynaklarından ekonomik avantaj elde etmeye ve enerji kaynaklarının dış dünyaya ulaşacağı rotaları belirlemeye çalışmaktadır. Hugh Pope ve Theodero Pavlonis gibi bazı Amerikalı siyaset bilimciler, iki devlet arasında yaşanan rekabeti "Büyük Oyun 2" olarak tanımlamaktadır.⁶⁶ 19. Yüzyılda İngiltere ve Çarlık Rusyası'nın Orta Asya bölgesinde üstünlük kurma mücadelesi "Büyük Oyun" olarak adlandırılmaktaydı. Günümüzde Rusya'nın bu rekabetteki temel amacı ise Hazar enerji kaynaklarının mevcut Rus boru hatlarıyla Karadeniz'e ve Avrupa'ya ulaşmasını sağlamaktır. Böylelikle Rusya, boru hatlarıyla ülke

64 Ole Odgaard-Jorgen Delman, "China's Energy Security and Its Challenges towards 2035", *Energy Policy*, 71, 2014, s. 115.

65 Bulut B. Gürpınar-Abdulkayyum Kesici, "Clinton'dan Bush'a ABD'nin Hazar Enerji Politikası", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 33, 2005, s. 181; Ertan Efeğil-Sibel Özsvağ, "Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Jeostratejik Öneme Genel Bakış: Türkiye Avrupa Birliği ve Uluslararası Petrol Şirketleri", *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 2013, s. 58-59.

66 Klare, a.g.e., s. 122.

BÖLGESEL VE KÜRESEL GÜÇLERİN ENERJİ POLİTİKALARININ HAZAR 'DENİZİ' UYUŞMAZLIĞINA VE ÇÖZÜMÜNE YANSIMALARI

ekonomisini güçlendirecek ve enerji kaynaklarını bir dış politika aracı olarak da kullanabilecektir. ABD ise Hazar enerji kaynaklarını Ortadoğu enerji kaynaklarının tamamlayıcısı olarak kullanmak ve batıdaki pazarlara Rusya ve İran'dan geçmeyecek bir rotayla ulaştırmak istemektedir.⁶⁷

Bu noktada Türkiye, jeostratejik olarak hem Rusya ve İran'ın bölgedeki etkinliğini kırmak hem de enerji kaynaklarının batıya transferi açısından ABD için büyük bir öneme sahiptir. Türkiye hem Orta Asya ile olan kültürel bağları hem de bulunduğu coğrafi konum nedeniyle jeopolitik ve jeoekonomik bir güç olarak önem taşımaktadır. Bu bağlamda ABD, Türkiye ile işbirliğine girişmiş ve Türkiye'nin konumunu kullanarak kendi gücünü pekiştirmeye çalışmıştır.⁶⁸ Fakat ABD, bu politikalarına rağmen Rusya'nın bölgedeki etkinliğini kıramamıştır.

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ENERJİ YAKLAŞIMI

1973-1974 petrol krizleri sonucu dünya ekonomisinde yaşanan tahribat, birçok enerjiye bağımlı olan ülkeyi de olduğu gibi, AB ülkelerini de ciddi bir şekilde etkilemiştir. Bu krizlerle birlikte petrol fiyatlarındaki istikrarsızlık ve enerji arzını karşılayamama riski, AB ülkelerini yeni enerji politikaları üretme zorunluluğuna itmiştir. Bu bağlamda AB, birtakım düzenlemeler gerçekleştirerek enerji alanında daha aktif politikalar izlemeye başlamıştır.⁶⁹ Enerjinin önemini daha çok 1973 petrol krizinden sonra gündeme alan AB, yaptığı tüm andlaşmalara enerji işbirliğini de ekleyerek 1991 yılında Avrupa Enerji Şartı'nı kabul etmiştir. Daha sonra ise enerji arzının güvenliği ile ilgili olarak 2000 yılında Yeşil Kitabı yayınlamıştır. Birliğin enerji politikaları genel olarak incelendiğinde üç temel strateji üzerine oturtulmuştur. Bu stratejilerin amacı ilk olarak topluluğun rekabet

67 Lutz Kleveinan, *Yeni Büyük Oyun Orta Asya'da Kan ve Petrol*, çev. Hür Güldü, Everest Yayınları, İstanbul 2004, s. 134-135.

68 Muhammed Emin Kocaman, "Hazar Havzası'nda Enerji Güvenliği ve Enerji Jeopolitiği", *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(3), 2018, s. 162.

69 Hüseyin Naci Bayraç, "Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye: Petrol ve Doğal Gaz Kaynakları Açısından Bir Karşılaştırma", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 2009, s. 123.

etme gücünün artırılmasında katkı sağlamaktır. İkinci olarak enerji arz güvenliğini sağlamak ve son olarak ise sürdürülebilir kalkınma kapsamında çevrenin korunmasıdır. Bu stratejiler çerçevesinde endüstride kullanılan kömürün payını koruyarak doğalgazın payını arttırmak, nükleer enerji santrallerinin güvenliğini en yüksek şekilde sağlamak ve yenilebilir enerji kaynaklarının payını arttırmak temel amaçları arasındadır.⁷⁰ 2007 yılında AB'nin yayınladığı 2030 Enerji ve İklim Hedefleri belgesinde özellikle yenilenebilir enerji kaynaklarıyla ilgili devlet desteklerinin artırılması ve özel sektörün bu alana daha fazla yatırım yapmasının sağlanması hedefinin konduğu görülmektedir.⁷¹

ABD'den sonra dünyanın en büyük enerji tüketicisi olan AB, enerji ihtiyacının %54'ünü ithal etmektedir. Bu oranın %90'ı petrol iken %66'sını doğalgaz oluşturmaktadır.⁷² Ayrıca AB, ithal ettiği petrolün %35'ini ve doğalgazın da %30'unu Rusya'dan almaktadır. Avrupa coğrafyasının enerjide ithalata olan bağımlılığı, AB'nin enerjiyi tedarik ettiği bölgelerin istikrarını düşünmesini de gerektirmektedir. Dolayısıyla zengin enerji kaynaklarının bulunduğu Hazar bölgesinin istikrarı, arz güvenliğini de temin edeceğinden Avrupa ile Hazar arasında jeo-ekonomik bakımdan bir karşılıklı bağımlılık bulunmaktadır.⁷³ Bu bağlamda AB'nin petrol ve doğalgaz rezervleri bakımından zengin olan Orta Doğu'nun yanı sıra Hazar bölgesine de ilgisi artmakla beraber Norveç, Cezayir ve Libya gibi ana üretici ülkelerle de yakın ilişkiler kurduğu belirtilmelidir.⁷⁴ Fakat AB, Orta Doğu'nun içinde bulunduğu siyasi istikrarsızlıktan ötürü enerji arzı ve güvenliği için Orta Asya enerji kaynaklarına yönelik birtakım projeler gerçekleştirerek başta Hazar havzası olmak üzere Orta Asya bölgesinde

70 Turan, a.g.m., s. 58; Ülviye Aydın, "Avrupa Birliği'nin Enerji Politikaları: Bakü Petrollerinin Lojistik Boyutu", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 10(40), 2014, s. 46.

71 Alkan, a.g.m., s. 220.

72 Hüseyin Naci Bayraç-Melih Çıldır, "AB Yenilenebilir Enerji Politikalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi", *Uluslararası Yönetim, İktisat ve İşletme*, (17) ICMEB Özel Sayısı, 2017, s. 204.

73 Alkan, a.g.m., s. 221-216.

74 Hüseyin Naci Bayraç, "Uluslararası Doğalgaz Piyasasının Ekonomik Yapısı ve Uygulanan Politikalar", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3(13), 2018, s. 28; Alkan, a.g.m., s. 219.

BÖLGESEL VE KÜRESEL GÜÇLERİN ENERJİ POLİTİKALARININ HAZAR 'DENİZİ' UYUŞMAZLIĞINA VE ÇÖZÜMÜNE YANSIMALARI

etkinliğini arttırmaya çalışmıştır. Bu çerçevede Yamal-Avrupa I, Ukrayna Boru Hatları, Brotherhood, Soyuz, Northern Lights, Blue Stream, BTE (Bakü-Tiflis-Erzurum), Yeşil Akım ve Langeded doğalgaz boru hatlarının tamamlanmasına katkıda bulunmuştur. Aynı zamanda Yamal-Avrupa II, White Stream, Nord Stream, Poseidon, Blue Stream II projeleri de planlama aşamasındadır. Bu projeler tam olarak yapıldığında, Ortadoğu ve Hazar bölgesindeki doğalgazın Avrupa'ya ulaştırılması mümkün hale gelecektir.⁷⁵ Ayrıca, Türkiye'nin jeostratejik konumu da bu projelerin etkin bir şekilde faaliyete geçmesinde büyük bir önem arz etmektedir. Bu bağlamda Doğu-Batı enerji koridoru olan Türkiye, aynı zamanda bu projelerin hayata tam olarak geçirilmesiyle birlikte Kuzey-Güney enerji koridoru olma fırsatı da yakalayacaktır.

AB'nin ortaya çıkmasının hem merkezinde hem de destekçisi olduğu bu boru hatlarının enerji tedarikçisi olarak kilit ülkesi Azerbaycan'dır. Uzun yıllar boyunca Azerbaycan'da enerji güvenliğinin sağlanmasında AB'nin rolü oldukça büyüktür. Bu desteğin temelinde 20 Eylül 1994 yılında imzalanan "Asrın Andlaşması" yer almaktadır. Bu andlaşmayla beraber Azerbaycan'ın üretmiş olduğu petrol ve doğalgaz, BTC petrol boru hattı ve BTE doğal gaz boru hatlarıyla Avrupa ülkelerine ulaştırılmaya başlamıştır. Bu bağlamda Azerbaycan ve buna bağlı olarak Hazar'daki enerji rezervleri, AB'nin enerji arzı ve güvenliğini sağlamak açısından büyük öneme sahiptir.⁷⁶ Sonuç olarak, Hazar'ın hukuki statüsünün nihai şekilde belirlenerek yeni boru hatları projelerinin tamamlanması, AB'nin enerji güvenliği ve çeşitliliği açısından önemlidir.

ÇİN'İN ENERJİ YAKLAŞIMI

Hazar havzası, ekonomik gelişmesine bağlı olarak artan enerji ihtiyacı bakımından Çin için önemli bir havzadır. Çin, 1990'lara kadar sahip

⁷⁵ Bayraç, a.g.m., s. 204.

⁷⁶ Memmedli, a.g.m., s. 213.

olduğu petrol kaynakları bakımından kendine yeterliyken hızla büyüyen ekonomisiyle petrole daha fazla ihtiyaç duymaya başlamış ve bu gereksinimini petrol ithalatı ile karşılamaya çalışmaktadır. 1978'den 2004'e kadar Çin'in enerji tüketimi %245'lik bir artış göstermekle beraber bu şekilde bir artış devam ederse yakın zaman içerisinde 100 milyon tondan fazla petrol ithal etmek zorunda kalacaktır.⁷⁷ Ayrıca Exxon Mobile Enerji Şirketi'nin verilerine göre, küresel enerji talebinin 2040'a kadar %25 oranında artacağı ve bu artışın yaklaşık % 45'ini Çin ve Hindistan'ın oluşturacağı öngörülmektedir.⁷⁸ Günümüzde dahi kömürden sonra petrol ihtiyaç duyduğu ikinci en önemli enerji kaynağı olup, üretimi artan talebini karşılayamamaktadır. Dolayısıyla, Çin'in önümüzdeki on yıl içerisinde dışarıdan petrol alımı ihtiyacının %80'e çıkacağı öngörülmektedir. Uluslararası Enerji Ajansı'nın öngörülerine göre de Çin, 2035 yılında gelindiğinde ABD'den %77 daha fazla enerji tüketen bir ülke olarak dünyada ilk sıraya yerleşecektir.⁷⁹ Bu nedenle Çin, artan enerji ihtiyacını karşılamak için Orta Asya ülkelerine yönelmiştir. Enerji ihtiyacının önemli bir kısmını karşılayacak olan başta Kazakistan ve Türkmenistan olmak üzere, Rusya ve Özbekistan ile de önemli enerji projelerine imza atmıştır. Çin, enerji ihtiyacının önemli bir kısmını Türkmenistan-Çin Doğalgaz Boru Hattı, Kazakistan-Çin Petrol Boru Hattı ve Özbekistan-Çin Doğalgaz Boru Hattı üzerinden gerçekleştirmektedir.⁸⁰ Bu boru hatlarından Türkmenistan-Çin boru hattı, Çin'in ithal ettiği doğalgazın %81'ini oluşturmaktadır.⁸¹

Dolayısıyla enerji ihtiyacının önemli bir kısmını karşıladığı Orta Asya bölgesinin güvenliği, Çin için büyük önem taşımaktadır. Çin, bölgede ekonomik işbirliğinin yanı sıra güvenlik ve sınır sorunlarını çözmek

77 Turan, a.g.m., s. 57; Klevevan, a.g.e., s. 245.

78 "Outlook for Energy: A View to 2040", *Exxon Mobile*, <https://cdn.exxonmobil.com/~media/global/files/outlook-for-energy/2017/2017-outlook-for-energy.pdf>, (Erişim Tarihi:21.03.2019).

79 Sevim, a.g.m., s. 94-95; Tavana, vd., a.g.m., s. 350; Odgaard-Delman, a.g.m., s. 109.

80 Bilge Ustaoglu, "Çin'in Orta Asya Politikası", M. Seyfettin Erol, der, *Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya'nın Değişen Jeopolitiği Yeni Büyük Oyun*, Platin Yayınları, Ankara 2009, s. 360-361; Bayraç (2018), a.g.m., s. 29.

81 Bayraç, a.g.m., s. 205.

BÖLGESEL VE KÜRESEL GÜÇLERİN ENERJİ POLİTİKALARININ HAZAR 'DENİZİ' UYUŞMAZLIĞINA VE ÇÖZÜMÜNE YANSIMALARI

açısından Şangay İşbirliği Örgütü'nün kurulmasında önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca ABD'nin bölgede hakimiyet kurmasını istemeyen Çin, Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ)'nün kuruluşunda Rusya ile beraber hareket ederek bölgede ABD ve NATO'ya karşı bir blok oluşturmuştur.⁸² Çin, bu örgüt aracılığıyla Orta Asya devletleriyle ekonomik ilişkilerini geliştirmeyi hedeflerken bölgeye komşu diğer devletlerle de işbirliklerini güçlendirerek etkisini Hazar'a kadar yaymayı planlamaktadır. Bu şekilde ŞİÖ üyesi devletler, Körfez ülkelerine enerji bakımından daha az bağımlı hale gelecektir.⁸³ ABD-Rusya rekabetine katılmaya çalışmaktadır. Yukarıda açıklanan nedenlerle mikro ölçekte Hazar Havzası, makro ölçekte ise Avrasya coğrafyasının güvenliği ve istikrarı, Çin için önem arz etmektedir.

HAZAR 'DENİZİ'NİN STATÜ SORUNUN ÇÖZÜMÜ VE ULUSLARARASI ENERJİ PİYASASINA ETKİSİ

HAZAR'IN STATÜSÜNÜN HUKUKİ ÇÖZÜMÜ

Hazar'a kıyıdaş devletler, statü sorunun çözülmesi amacıyla 2002'de Aşkabat'ta ve 2007'de de Tarhan'da zirve toplantıları yapmışlardır. Tahran'da taraflar arasında ortak bir bildiri metni imzalanmıştır.⁸⁴ Bu belgeye göre, ilk olarak Hazar'ın hukuki statüsünün bir an önce taraflarca kesin olarak belirlenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca bu belgeye göre Hazar'daki kaynakların kullanımı için taraflar arasında ortak bir tutum belirlenip özellikle enerji ve ulaştırma konularında taraflar arasında iş birliği de arttırılacaktır. Bu metnin kabul edilmesiyle birlikte ekonomik işbirliği açısından Azerbaycan ve Kazakistan arasındaki Trans Hazar

82 Aydın Aydın, "Küresel Mücadele Politikaları: Orta Asya'da Rusya, ABD ve Çin", *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 6(13), 2015, s. 8.

83 Odgaard-Delman, *a.g.m.*, s. 115.

84 İsmail Sarı, "Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Konvansiyonu ve Çok Boyutlu Etkileri", *Iran Araştırmaları Merkezi*, <https://iramcenter.org/hazar-denizinin-hukuki-statusu-konvansiyonu-ve-cok-boyutlu-etkileri/>, (Erişim Tarihi: 14.12.2018).

işbirliğinin önündeki engellerin azaltıldığını; güvenlik açısından ise İran'ın fayda sağladığını söylemek mümkündür.⁸⁵ Tahran zirvesinde önemli kararlar alınsa da Hazar'ın statüsünü netleştiren bir karar alınamamıştır. Tahran'dan sonra üçüncü zirve toplantısı 2010 yılında Bakü'de, dördüncü zirve toplantısı ise 2014 yılında Rusya'nın yapılmıştır. Fakat bu zirvelerden de herhangi bir sonuç elde edilememiştir.

Son olarak kıyıdaş devletler 12 Ağustos 2018'de Kazakistan'ın Aktau kentinde toplanmıştır. Taraflar 24 maddelik bir andlaşma imzalayarak Hazar'ın nihai statüsünü belirlemişlerdir. Bu andlaşma ile Hazar'ın bir "göl" veya "deniz" olduğu iddiaları sonlandırılmıştır. Yapılan andlaşmaya göre Hazar'a, özel deniz statüsü tanınmaktadır.⁸⁶ Bu bağlamda andlaşmada Hazar'ın su yüzeyinin ortak kullanıma uygun görülürken su tabanı ve yeraltı enerji kaynaklarının kullanılması ve işletilmesi de kıyıdaş devletler arasında paylaşmaktadır.

Andlaşma metni incelendiğinde anlaşmanın bir paylaşım anlaşması olmasının dışında bölgede iyi komşuluk ilişkilerini geliştirmek, istikrarı ve güvenliği sağlamak amacı da taşıdığı görülmektedir. Andlaşmanın öne çıkan maddeleri şu şekildedir:

1. Devletlerin egemenliğine, toprak bütünlüğüne, bağımsızlığına ve egemen eşitliğine, kuvvet kullanılmamasına veya güç tehdidinde bulunulmamasına, karşılıklı iş birliğine ve birbirlerinin içişlerine karışılmamasına saygı gösterilmesi ve Hazar 'Denizi'nde taraflara ait olmayan silahlı kuvvetlerin de bulundurulmaması kabul edilmektedir. (Madde 3)
2. Hazar 'Denizi'nin su alanı; içsulara, karasularına, balıkçılık bölgelerine ve ortak deniz alanlarına bölünecektir. (Madde 5)

85 Kenan Aslanlı, "Hazar Denizi'nin Jeopolitik ve Jeoekonomik Konumu: Enerji, Taşımacılık, Hukuk ve Çevre Boyutları", *İran Araştırmaları Merkezi*, s. 29-30.

86 Sarı, a.g.m.

BÖLGESEL VE KÜRESEL GÜÇLERİN ENERJİ POLİTİKALARININ HAZAR 'DENİZİ' UYUŞMAZLIĞINA VE ÇÖZÜMÜNE YANSIMALARI

3. Tarafların her biri, karasularının genişliğini, bu anlaşma uyarınca belirlenen taban hatlarından ölçülen 15 deniz mili sınırını aşmayacak şekilde belirleyecektir. (Madde 7) Ek olarak taraflardan her birinin, karasularına bitişik 10 deniz mili mesafede bir balıkçılık bölgesine sahip olacağına karar verilmiştir. (Madde 9)
4. Hazar 'Denizi'nin deniz tabanının ve toprak altının sektörlere bölünerek sınırlandırılması taraflar arasında uluslararası hukukun genel kabul görmüş ilkeleri ve normları dikkate alınarak anlaşmalarla belirlenmelidir. (Madde 8)
5. Taraflar, Hazar 'Denizi'nin yatağına denizaltı kabloları ve boru hatları döşeyebilirler. Denizaltı kabloları ve boru hatları, deniz tabanı sektörü kablo veya boru hattıyla geçilecek olan taraflar arasında mutabakata varılarak belirlenir. (Madde 14)⁸⁷

Andlaşma maddelerinden anlaşılacağı üzere uzun yıllar Hazar 'Denizi' üzerinde Rusya ve İran'ın tarihi iddialarından vazgeçtiği ve paylaştıkları alanlar bakımından diğer kıyıdaş devletlerin de menfaatlerini dikkate alan bir anlaşma yaptıkları görülmektedir. Bununla birlikte anlaşmanın imzalanması sonrasında İran'da milletvekillerinin de bir kısmının içinde olduğu bazı çevreler, İran'ın Hazar'dan alacağı payın azalacağını öne sürerek anlaşmaya ilişkin itirazlarda bulunmuştur. Özellikle bazı çevreler, anlaşmayı İran'ın yenilgisiyle sonuçlanan 1826-1828 Rus – İran savaşı sonrası imzalanan Türkmençayı Anlaşması'na benzetmiştir. Ancak, gerek İran Dışişleri Bakanı Cevad Zarif gerekse Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Bahram Kassami bu tür iddiaları reddetmiş ve İran'ın herhangi bir hak kaybına uğramadığını ifade etmiştir.⁸⁸

87 "Convention on the Legal Status of the Caspian Sea", *Kremlin.Ru*, <http://en.kremlin.ru/supplement/5328>, (Erişim Tarihi: 22.01.2019).

88 "Tehran Tries to Face down Domestic Critics of Caspian Sea Deal", *Forbes*, <https://www.forbes.com/sites/dominicdudley/2018/08/14/tehran-skeptics-of-caspian-sea-deal/?sh=63a26a9950fc>, (Erişim Tarihi: 26.11.2020).

ABD'nin Hazar havzasında askeri üsler kurma isteği de göz önünde bulundurulduğunda; Hazarın statüsünü belirleyen andlaşmada kabul edilen kıyıdaş ülkeler dışında diğer devletlerin Hazar'da askeri üs bulunduramayacağı hususu, Rusya ve İran'ın stratejik açıdan bölge güvenliği açısından önemli bir başarı elde ettiğini de göstermektedir.

HUKUKİ ÇÖZÜMÜN KÜRESEL ENERJİ POLİTİKALARINA VE TÜRKİYE'YE OLASI ETKİLERİ

Hazar'ın hukuki statüsünün belirlenmesi, uluslararası enerji piyasası açısından büyük bir öneme sahiptir. Andlaşmayla birlikte komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi, bölgesel entegrasyonun sağlanması, sorunların barışçıl yollarla çözülmesi ve Hazar'a kıyıdaş olmayan ülkelerin Hazar 'Denizi'nde askeri üs veya herhangi bir askeri donanma bulunduramayacağı hususunun kararlaştırılması; Hazar ile ilgili politikaların belirlenmesini, bölge dışı devletlerin müdahalelerine kapalı hale getirdiği söylenebilir. Andlaşma ile birlikte Rusya, bölgedeki hakimiyetini korurken boru hatlarındaki üstünlüğünden feragat etmektedir. Andlaşmadan önce boru hatlarının inşasında tüm kıyıdaş devletlerin onayı gerekirken anlaşmanın 14. maddesi uyarınca boru hattının geçeceği deniz yatağına sahip devletlerin rızasının alınması yeterli olacaktır.⁸⁹ Yani başka bir deyişle, *andlaşmada deniz tabanının tamamının taraflar arasında yapılacak ikili anlaşmalarla paylaşılması öngörülmektedir.* Bu bağlamda Türkmenistan gazının, Azerbaycan ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılmasını hedefleyen Trans Hazar Boru Hattı Projesi bu anlaşmayla mümkün hale gelmektedir.

Trans Hazar Boru hattıyla birlikte Avrupa'nın orta ve uzun vadedeki doğalgaz ihtiyacı karşılanabilecektir ancak bu projenin kısa vadede

⁸⁹ "Convention on the Legal Status of the Caspian Sea", *Kremlin Ru*, <http://en.kremlin.ru/supplement/5328>, (Erişim Tarihi: 22.01.2019).

BÖLGESEL VE KÜRESEL GÜÇLERİN ENERJİ POLİTİKALARININ HAZAR 'DENİZİ' UYUŞMAZLIĞINA VE ÇÖZÜMÜNE YANSIMALARI

hayata geçirilmesi mümkün görülmemektedir.⁹⁰ Rusya'nın kısa vadede Hazar'daki hakimiyetinin süreceği tahmin edilse de ABD'nin de Hazar'a ilişkin politikaları büyük bir titizlikle devam etmektedir. Exxon Mobile, Chevron, BP vb. enerji şirketleri aracılığıyla ABD ve İngiltere, Azerbaycan ve Kazakistan üzerinden Hazar petrol rezervlerinin yaklaşık %27'sini ve doğal gazın %40'nı kontrol altında tutmaktadır.⁹¹ Hukuki statüyü çözen andlaşmayla yeni boru hatlarının yapımının önünün açılması; ABD'nin Rusya'nın enerji taşımacılığı üzerindeki etkisini kırma, Orta Asya, Hazar ve Kafkasya'da enerji kaynaklarının taşınmasına alternatif bir güzergâh oluşturma ve bu güzergahların Türkiye üzerinden batı pazarına taşınması imkanını doğurmuştur.

Hazar enerji kaynaklarının batı pazarına ulaştırılmasında coğrafi bakımdan kilit konumda bulunan Türkiye, enerji hatlarının bağlantı noktası olarak Asya ile Avrupa arasında bir enerji köprüsü rolü oynamaktadır.⁹² Hazar'ın statü sorununun çözülmesi Türkiye için de birtakım fırsatlar yaratmaktadır. İlk olarak, Türkmenistan ve Kazakistan'ın enerji kaynaklarını Türkiye üzerinden batı pazarına ulaştırmak istemesi, Türkiye'nin enerji talebinde çeşitlilik yaratırken Türkiye'nin de bölgesel önemini arttırmaktadır.⁹³ Türkiye'nin Türkmenistan'dan doğalgaz ithal etmesiyle birlikte hem Rusya'ya olan bağımlılık azalacak hem de enerji güvenliği – istikrarı sağlanarak doğal gaz fiyatlarında bir azalma söz konusu olabilecektir.

Türkiye'nin Hazar'dan diğer bir muhtemel faydası ise Avrupa'nın sürekli artan enerji ihtiyacına bağlı olarak gelişmektedir. Hazar'ın Batıya çıkış güzergahı Rusya ve Türkiye üzerinden geçmektedir. 2006-2009

90 "Hazar'da Yeni Dönemin Kaybedeni AB ve Türkiye: 22 Yıl Süren Müzakerelerde Bu Duruma Nasıl Gelindi?", *Euronews*, <https://tr.euronews.com/2018/11/16/hazar-da-yeni-donemin-kaybedeni-ab-ve-turkiye-hukuki-statuyu-belirleyen-uzlasi-anlami-ne>, (Erişim Tarihi: 01.02.2019).

91 Sarı, *a.g.m.*

92 Erşen-Çelikpala, *a.g.m.*, s. 585

93 Koçak, *a.g.m.*, s. 12.

yılında Rusya ile Ukrayna arasında yaşanan doğalgaz krizi ve sonrasında 2014 yılında da Rusya'nın Ukrayna'nın ülkesinin bir parçası olan Kırım'ı işgali ve görünürde bir ilhak ile kendi topraklarına katması ve Ukrayna'yı bölme çabaları sonrasında AB de alternatif enerji güzergahları aramaya başlamıştır.⁹⁴ Şüphesiz Avrupa ülkeleri boru hatlarının Rusya'dan geçmesini istemekten ziyade Türkiye üzerinden geçmesini tercih edeceklerdir. Türkiye'nin de bu geçişler üzerinden stratejik önemini artacağı aşikârdır. Ayrıca Hazar havzasının hukuki ve siyasi açıdan istikrar kazanmasıyla birlikte, Çin'in İpek Yolu Projesi'nin hız kazanması da muhtemeldir. Bu proje sayesinde bölge ülkeleri arasındaki ilişkiler yakınlaşacak ve ekonomik ilişkiler farklı boyutlara ulaşabilecektir.

Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkilerinin gelişmesi, Batılı devletlerle ilişkilerine de yansıtacak ve iki coğrafya arasındaki köprü konumu güçlenecektir. Hazar'a kıyıdaş devletlerin önemli bir kısmıyla Türkiye arasında kültürel değerler bakımından benzerlik olduğundan, bölgenin istikrara kavuşması Türkiye'nin bölge ülkeleriyle olan ilişkilerine de yansıtacaktır.⁹⁵

SONUÇ

Devletlerin dış politikalarında Hazar havzasını öne çıkaran unsur, bölgenin sahip olduğu zengin hidrokarbon enerji kaynaklarıdır. Uluslararası Enerji Ajansı ve diğer enerji şirketlerinin saha çalışmalarının sonuçlarına göre Ortadoğu bölgesinden sonra en değerli kanıtlanmış enerji rezervlerine sahip ikinci bölgesi Hazar havzasıdır. Gerek Hazar'ın açıklarında gerek kıyı boyunca ve gerekse kıyının iç kısımlarına kadar uzanabilen enerji kaynakları havzayı jeopolitik ve jeoekonomik açıdan önemli hale getirmektedir. Bölgede bulunan enerji kaynakları, hem bölge ülkelerinin ekonomilerinin gelişmesine katkı sağlamakta hem de dış pazarlara sunularak diğer

94 Erşen-Çelikpala, a.g.m., s. 585-589.

95 Koçak, a.g.m., s. 13.

BÖLGESEL VE KÜRESEL GÜÇLERİN ENERJİ POLİTİKALARININ HAZAR 'DENİZİ' UYUŞMAZLIĞINA VE ÇÖZÜMÜNE YANSIMALARI

devletlerin enerji ihtiyacının karşılanmasına katkı vermektedir. Dolayısıyla bölgedeki petrol ve doğalgaz sahalarının işletilmesi ve buradan çıkarılan kaynakların dış pazarlara ulaştırılması bakımından yabancı enerji şirketleri içinde Hazar havzası önemli bir yatırım alanıdır. Bölgeden çıkarılan petrol ve doğalgazın uluslararası piyasaya arzı için kurulan boru hatları ve geçtiği güzergahlar da bölgeyi stratejik bakımdan değerli kılmaktadır. Bu bağlamda Soğuk Savaş dönemine kadar Rusya ve İran'ın Hazar bölgesinde üstünlük kurma mücadelesinde olduğu görülürken özellikle Soğuk Savaş döneminde ise Sovyet Rusya'nın Hazar bölgesini arka bahçesi olarak görmesine bağlı olarak bölge üzerinde hakimiyet kurduğu söylenebilir. Ancak Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte Hazar havzasındaki enerji kaynaklarından pay alma çabasına ABD, AB ve Çin gibi küresel aktörler de katılmıştır. Özellikle ABD'li enerji şirketlerinin bölgede yaptığı yatırımlar üzerinden ABD'nin Rusya'ya ve küresel güç olma yolunda ilerleyen Çin'e karşı üstünlük sağlamaya çalıştığı ve Rusya'nın bölgedeki güç tekeli de kırmaya çalıştığı gözlemlenmektedir. Öte yandan Rusya'nın 1990'lı yıllarda geçirdiği dönüşüm süreci sonrasında enerji kaynaklarının ihracına bağlı bir büyüme stratejisi benimsemesi nedeniyle Hazar havzasında kendi inisiyatifi dışında bir oldu bittiye de izin vermeyeceği aşikardır. Özellikle enerji kaynaklarının batı pazarlarına ulaştırılmasında kontrolü elinde bulundurmak isteyen Rusya, Hazar çıkışlı boru hatlarının geçiş güzergahlarında söz sahibi olmaya çalışmaktadır. Çin ise büyüyen ekonomisinin ihtiyaç duyduğu enerjiyi iç kaynaklarla karşılayamadığından gerek kendine yakın olan Hazar bölgesi enerji kaynaklarının arzının güvenliğini gerekse tedarikçi devletlerin siyasi ve ekonomik istikrarını gözeterek adımlar atmaktadır. AB'nin ise özellikle doğalgaz ithalinde Rusya'ya olan bağımlıktan rahatsız olduğu ve yeni güzergahlar ve işbirlikleri ile arz çeşitliliği yaratmaya çalıştığı görülmektedir. Tüm bu enerji denklemi içerisinde Hazar'a kıyıdaş devletler olan Azerbaycan, İran, Türkmenistan ve Kazakistan'ın da Hazar havzasındaki enerji kaynaklarından daha fazla pay alma çabası içerisinde olduğu görülmektedir. Ancak, kıyıdaş

devletler, Hazar'ın hukuki statüsü üzerinde uzun yıllardır anlaşılmadıkları gibi kıyıdaş devletlerin Hazar'daki deniz yetki alanlarının sınırlarının ne olacağı ve deniz tabanının aralarında nasıl bölüşüleceği gibi konularda da mutabakata varamamışlardı. Buna bağlı olarak da Hazar'da etkinliğini kaybetmek istemeyen Rusya ve İran'ın, Hazar'ın hukuki statüsünün belirsiz kaldığı gerekçesiyle uzun yıllar bölgedeki enerji kaynaklarının çıkartılması ve işletilmesine karşı çıktığı görülmüştür. Gerek bölgesel aktörlerin enerji politikaları gerekse küresel aktörlerin enerji politikaları Hazar'ın statü sorununun çözümünü gerekli kılmaktadır. Zira statü sorununun hukuki çözümü, enerji alanında bölgedeki işbirliği olanaklarını arttıracacağı gibi arz miktarını ve çeşitliliğini de olumlu etkileyecektir.

Hazar'ın statüsü, özellikle 1994 yılından itibaren siyasi ve hukuki bir sorun olarak gündeme gelmiştir. Kıyıdaş devletlerin, Hazar'da kendi egemenliği altında gördüğü bölgelerden enerji kaynaklarını çıkarması ve uluslararası şirketlerle bu alanda iş birliği yapması Hazar'ın hukuksal statüsünü de gündeme taşımıştır. Hazar'ın hukuki statüsü ile ilgili kıyıdaş devletlerin üç farklı yaklaşımı mevcuttur. Bu yaklaşımlardan ilki Hazar'ın bir deniz olarak değerlendirilmesidir. Böylelikle her kıyıdaş devlet, kendi münhasır ekonomik bölgesine ve kıta sahanlığına sahip olacaktır. Bu görüş çerçevesinde 1982 tarihli BMDHS'nin Hazar'a uygulanabileceği varsayılmaktadır. İkinci yaklaşım ise Hazar'ın bir göl olarak değerlendirilmesidir. Hazar'ın göl olarak kabul edilmesi durumu, uluslararası hukukta göllerin paylaşımına ilişkin genel bir kural koyan düzenleme olmadığı için en çok tartışılan konu olmuştur. Göl olarak değerlendirilmesi halinde sınırlar ve gölün kullanımı, devletlerin alacağı kararlara bağlı olacaktır. Üçüncü yaklaşım ise Hazar'a özel bir statü sağlanmasını ileri sürmektedir. Bu yaklaşıma göre Hazar, normal bir deniz veya gölden farklı bir statüye sahip olmalıdır.

Hazar'daki enerji kaynaklarından daha fazla yararlanma isteği bu uyuşmazlıktan çözülmesi yönünde adımların atılmasını hızlandırmıştır.

BÖLGESEL VE KÜRESEL GÜÇLERİN ENERJİ POLİTİKALARININ HAZAR 'DENİZİ' UYUŞMAZLIĞINA VE ÇÖZÜMÜNE YANSIMALARI

12 Ağustos 2018 tarihinde kıyıdaş devletler bir andlaşma imzalayarak Hazar'ın nihai statüsünü belirlemişlerdir. Bu andlaşma ile beraber Hazar'a, özel deniz statüsü tanınmaktadır. Andlaşmada Hazar'ın büyük bölümü ortak kullanıma uygun görülürken deniz tabanının kıyıdaş devletler arasında yapılacak ikili anlaşmalarla sınırlandırılması kabul edilmiştir.

Andlaşma maddeleri incelendiğinde Hazar 'Denizi' üzerinde Rusya ve İran'ın uzun yıllardır süren tarihi iddialarından vazgeçtiği ve paylaştıkları alanlar bakımından diğer kıyıdaş devletlerin de menfaatlerini dikkate alan bir andlaşma yaptıkları görülmektedir. Stratejik açıdan Hazar'a kıyıdaş olmayan devletlerin Hazar 'Denizi'nde askeri üs veya herhangi bir askeri donanma bulunduramayacağına kabulü sonucunda, andlaşmanın Hazar'ı bölge dışı devletlerin müdahalelerine kapalı hale getirdiği söylenebilir. Bu şekilde bir yandan Rusya, andlaşma ile birlikte bölgedeki hakimiyetini korurken öte yandan boru hatlarındaki üstünlüğünden de bir ölçüde feragat etmektedir. Bu durum ise yeni boru hatlarının yapımının önünü açmakta ve ABD'nin ve AB'nin Rusya'nın enerji taşımacılığı üzerindeki etkisini kırması bakımından da Batılı şirketlere fırsat yaratmaktadır.

Hazar'ın statü sorununun çözülmesi ile Rusya'ya alternatif boru hatlarının gündeme gelmesi ise Türkiye için de birtakım fırsatlar yaratmaktadır. Türkiye, doğudaki enerji kaynaklarının batı pazarlarına ulaştırılması bakımından bir kavşak noktası olduğundan her iki coğrafya açısından da kilit önemdedir. Ayrıca Türkiye'den geçen boru hatlarındaki ortaklıklar ve Anadolu üzerinden taşınan enerjiden elde edilen gelirler, ülke ekonomisine de önemli bir döviz girdisi sağlamaktadır. Statü sorununun çözülmesiyle birlikte yeni hatlarla Türkmenistan ve Kazakistan'ın Hazar bölgesi enerji kaynaklarını Türkiye üzerinden batı pazarına ulaştırmak istemesi, hem Türkiye'nin enerji talebinde çeşitlilik yaratacak hem de Türkiye'nin bölgesel önemini de arttıracaktır. Türkiye'nin Hazar bölgesi devletleriyle ilişkilerinin gelişmesi, Türkiye'nin Batılı devletlerle ilişkilerine de yansıtacak ve Türkiye'nin iki coğrafya arasındaki köprü konumu daha da güçlenecektir.

KAYNAKÇA

“Convention on the Legal Status of the Caspian Sea”, *Kremlin.Ru*, <http://en.kremlin.ru/supplement/5328>, (Erişim Tarihi: 22.01.2019).

“Hazar Denizi Doğal Gaz Boru Hatları”, *BBC*, http://news.bbc.co.uk/nol/shared/spl/hi/world/10/oil_gas_786/img/gas_network_jan2010_786.gif, (Erişim Tarihi: 28.02.2019).

“Hazar’da Yeni Dönemin Kaybedeni AB ve Türkiye: 22 Yıl Süren Müzakerelerde Bu Duruma Nasıl Gelindi?”, *Euronews*, <https://tr.euronews.com/2018/11/16/hazar-da-yeni-donemin-kaybedeni-ab-ve-turkiye-hukuki-statuyu-belirleyen-uzlasi-anlami-ne>, (Erişim Tarihi: 01.02.2019).

“Outlook for Energy: A View to 2040”, *Exxon Mobile*, https://cdn.exxonmobil.com/~/_media/global/files/outlook-for-energy/2017/2017-outlook-for-energy.pdf, (Erişim Tarihi:21.03.2019).

“Overview of Oil and Natural Gas In The Caspian Sea Region”, *EIA*, https://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/regions_of_interest/Caspian_Sea/caspian_sea.pdf, (Erişim Tarihi: 22.11.2020).

“Petrolü Kontrol Ederseniz...”, *Wiki Quote*, https://tr.wikiquote.org/wiki/Henry_Kissinger, (Erişim Tarihi: 18.12.2018).

“Rusya Ukrayna’ya Doğalgaz Akışını Kesti”, *BBC*, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/06/140616_rusya_gazi_kesti, (Erişim Tarihi: 15.03.2019).

“Statistical Review of World Energy 2020”, *BP*, <https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2020-full-report.pdf>, (Erişim Tarihi: 22.11.2020).

BÖLGESEL VE KÜRESEL GÜÇLERİN ENERJİ POLİTİKALARININ HAZAR 'DENİZİ' UYUŞMAZLIĞINA VE ÇÖZÜMÜNE YANSIMALARI

"TANAP Bugün Avrupa'ya Bağlanıyor", <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/tanap-bugun-avrupaya-baglaniyor/1658989>, *Anadolu Ajansı*, (Erişim Tarihi: 22.11.2020).

"Tehran Tries to Face Down Domestic Critics of Caspian Sea Deal", *Forbes*, <https://www.forbes.com/sites/dominicdudley/2018/08/14/tehran-skeptics-of-caspian-sea-deal/?sh=63a26a9950fc>, (Erişim Tarihi: 26.11.2020).

ABİLOV, Shamkhal, *Hazar'ın Hukuki Statüsü*, Hazar Raporu, 2013, s. 46-67.

ALKAN, Mustafa Nail, "Avrupa Birliği Enerji Güvenliği ve Ukrayna Meselesi", *Karadeniz Araştırmaları*, 44, 2015, s. 215-227.

ASLANLI, Araz, "Trans Hazar Enerji İş Birliğinin Türk Cumhuriyetleri Açısından Önemi", *Bilig*, 83, 2017, s. 27-51.

ASLANLI, Kenan, "Hazar Denizi'nin Jeopolitik ve Jeoekonomik Konumu: Enerji, Taşımacılık, Hukuk ve Çevre Boyutları", *İran Araştırmaları Merkezi*, 2018.

AYDIN, Aydın, "Küresel Mücadele Politikaları: Orta Asya'da Rusya, ABD ve Çin", *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner*, 6(13), 2015, s. 1-11.

AYDIN, Ülviyye, "Avrupa Birliği'nin Enerji Politikaları: Bakü Petrollerinin Lojistik Boyutu", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 10(40), 2014, s. 35-66.

BAYRAÇ, Hüseyin Naci, "Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye: Petrol ve Doğal Gaz Kaynakları Açısından Bir Karşılaştırma", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 2009, s. 115-142.

BAYRAÇ, Hüseyin Naci, "Uluslararası Doğalgaz Piyasasının Ekonomik Yapısı ve Uygulanan Politikalar", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 3(13), 2018, s. 13-36.

BÖLGESEL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

BAYRAÇ, Hüseyin Naci-Melih Çıldır, "AB Yenilenebilir Enerji Politikalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi", *Uluslararası Yönetim, İktisat ve İşletme*, (17) ICMEB Özel Sayısı, 2017, s. 201-212.

BAYRAKTAR, Gökhan, "Hazar'daki Jeopolitik Mücadelenin Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Etkileri", *Stratejik Öngörü*, (11), 2007, s. 83-93.

DENİZ, Taşkın, "Enerji Diplomasisi Açısından Siyasallaşan Mekân, Hazar: Statü ve Paylaşım Sorunu", *Türk Coğrafya Dergisi*, 62, 2014, s. 29-37.

EFEGİL, Ertan-Sibel Özsvaş, "Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Jeostratejik Önemine Genel Bakış: Türkiye Avrupa Birliği ve Uluslararası Petrol Şirketleri", *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 2013, s. 43-61.

ERŞEN, Emre-Mitat Çelikkpala, "Turkey and the Changing Energy Geopolitics on Eurasia", *Energy Policy*, 128, 2019, s. 584-592.

GÖKÇE, Mustafa, "Sovyet Sonrası Dönemde Hazar Çevresinde Yaşanan Rekabet", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(3), 2008, s. 177-209.

GULİYEV, Farid-Nozima Akhrarkhodjaeva, "The Trans-Caspian Energy Route: Cronyism, Competition and Cooperation in Kazakh Oil Export", *Energy Policy*, 37, 2009, s. 3171-3182.

GÜRPINAR, Bulut B.-Abdulkayyum Kesici, "Clinton'dan Bush'a ABD'nin Hazar Enerji Politikası", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 33, 2005, s. 167-190.

HARUNOĞULLARI, Muazzez, "Hazar'ın Hukuki Statüsü ve Enerji Kaynaklarının Paylaşımı: Kıyıdaş Ülkeler Arasındaki Anlaşmazlık ve Mücadele", *International Journal of Geography and Geography Education*, 38, 2018, s. 202-217.

BÖLGESEL VE KÜRESEL GÜÇLERİN ENERJİ POLİTİKALARININ HAZAR 'DENİZİ' UYUŞMAZLIĞINA VE ÇÖZÜMÜNE YANSIMALARI

İŞCAN, İsmail Hakkı, "Uluslararası Enerji Güvenliği Açısından Hazar Bölgesi Enerji Ekonomisi ve Hazar Denizi'ni Paylaşım Sorunu", *Sosyo Ekonomi*, 6(12), 2010, s. 63-92.

JANBAAZ, Dayyan-Fallah Mehrdad, "Energy Resources of the Caspian Sea: The Role of Regional and Trans-regional Powers in Its Legal Regime". M. Ebrahimi, vd., der., *The Dynamics of Iranian Borders*, Springer, Cham 2019, s. 69-93.

JANUSZ, Barbara, "The Caspian Sea Legal Status and Regime Problems", *Chatham House*, <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/public/Research/Russia%20and%20Eurasia/bp0805caspien.pdf>, (Erişim Tarihi: 12.03.2019).

KARAGÖL, Erdal Tanas vd., "Statü Sorunu İkileminde Hazar'da Enerji Denklemi", *SETA*, <https://www.setav.org/statu-sorunu-ikileminde-hazarda-enerji-denklemi/>, (Erişim Tarihi:15.03.2019).

KEMER, Evren, "Hazar Havzası'nın Çözülemeyen Hukuki Statü Sorunu", *TURAN-SAM*, 7(28), 2015, s. 87-94.

KLARE, Michael T., *Küresel Çatışmanın Yeni Alanları Kaynak Savaşları*, çev. Özge İnciler, Devin Yayıncılık, İstanbul 2005.

KLEVEMAN, Lutz, *Yeni Büyük Oyun Orta Asya'da Kan ve Petrol*, çev. Hür Güldü, Everest Yayınları, İstanbul 2004.

KOCAMAN, Muhammed Emin, "Hazar Havzası'nda Enerji Güvenliği ve Enerji Jeopolitiği", *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(3), 2018, s. 152-171.

KOCAMAN, Muhammed Emin, "Hazar Havzasının Hukuki Statüsü", *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 1(9), 2018, s. 99-114.

KOÇAK, Konur Alp, "Hazar Denizinin Statüsüne Dair Anlaşma ve Olası Yansımaları", *TASAV Dış Politika Araştırmaları Merkezi*, (16), 2018, s. 1-13.

BÖLGESEL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

MAVRAKIS, Dimitrios vd., "An Assessment of the Natural Gas Supply Potential of the South Energy Corridor from the Caspian Region to the EU", *Energy Policy*, 34, 2006, s. 1671-1680.

MEMMEDLİ, Elşen, "Azerbaycan-Avrupa Birliği İlişkilerinde Enerji Faktörü", *Akademik Bakış*, 61, 2017, s. 206-215.

METİN, Meftun, *Politik ve Bölgesel Güç Hazar*, IQ Yayıncılık, İstanbul 2004.

ODGAARD, Ole-Jorgen Delman, "China's Energy Security and Its Challenges towards 2035", *Energy Policy*, 71, 2014, s. 107-117.

PAMİR, Necdet, *Enerjinin İktidarı*, Hayygrup Yayıncılık, İstanbul 2017.

SARI, İsmail, "Hazar Denizi'nin Hukuki Statüsü Konvansiyonu ve Çok Boyutlu Etkileri", *İran Araştırmaları Merkezi*, <https://iramcenter.org/hazar-denizinin-hukuki-statusu-konvansiyonu-ve-cok-boyutlu-etkileri/>, (Erişim Tarihi: 14.12.2018).

SEVİM, Tuğçe Varol, "Rus Dış Enerji Politikası ve Yeni Hedef Kuzey Doğu Asya", *Uluslararası İlişkiler*, 11(41), 2014, s.87-108.

TAVANA, Madjid vd., "Ahybrid Delphi – SWOT Paradigm for Oil and Gas Pipeline Strategic Planning in Caspian Sea Basin", *Energy Policy*, 40, 2012, s. 345-360.

TERZİOĞLU, Süleyman Sırrı, "Hazar'ın Statüsü Hakkında Kıyıdaş Devletlerin Hukuksal Görüşleri", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, 3(5), 2008, s. 26-47.

TURAN, Aslıhan P., "Hazar Havzası'nda Enerji Diplomasisi", *Bilge Strateji*, 2(2), 2010, s. 43-72.

USLU, Kamil, "Hazar Bölgesi Enerji Kaynaklarının Ekonomik ve Uluslararası Boyutu", *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 11(1), 2006, s. 99-130.

BÖLGESEL VE KÜRESEL GÜÇLERİN ENERJİ POLİTİKALARININ HAZAR 'DENİZİ' UYUŞMAZLIĞINA VE ÇÖZÜMÜNE YANSIMALARI

USTAOĞLU, Bilge, "Çin'in Orta Asya Politikası", M. Seyfettin Erol, der., *Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya'nın Değişen Jeopolitiği Yeni Büyük Oyun*, Platin Yayınları, Ankara 2009, s. 345-385.

YOLCU, Tuğba, "Hazar Bölgesi'nin Hukuki Statüsü Sorunu ve Türkiye'nin Bölgeye Yönelik Siyaseti", *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 2, 2014, s. 11-30.

YÜCE, Çağrı Kürşat, *Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2006.

STRUCTURED ABSTRACT

Historically, the first agreement about the status of the Caspian was made between Russia and Iran. Within this scope, the treaty of Rest (the treaty of Resht) was signed between Russia and Iran in 1729. With this treaty, Russians gained a great advantage in the Caspian and it was decided that only the Russian navy can be kept in the Caspian.

After the Bolshevik Revolution brought about in Russia near the end of the First World War, domination in the Caspian passed to the USSR. In 1921, the USSR unilaterally stated that it accepted all the agreements between Tsarist Russia and Iran invalid by removing all the agreements between the parties. The two sides signed The Treaty of Friendship (The Russo-Persian Treaty of Friendship) in 1921, which is about the Caspian's international legal status. This agreement stipulates for equality between the parties and allows both parties free movement and to have military ships in the Caspian. With the Treaty of Tehran (the Treaty of Commerce and Navigation) on 25 March 1940, Caspian was accepted as the Soviet-Iranian Sea. By 1970, the USSR shared its part between Russia, Kazakhstan, Turkmenistan, and Azerbaijan.

With the dissolution of the USSR, the status of the Caspian has been brought to agenda as a political and legal issue since 1994. Russia and Iran reacted especially to the agreement, which was known as the Contract of Century in 1994 regarding the extraction of oil in Azeri – Chirag and Guneshli petroleum deposits in Azerbaijan, which are under its jurisdiction. Rich energy resources in the Caspian brought the problem related to the status of the Caspian to the global agenda too. The parties ended the debate of the Caspian whether it is a “lake” or “sea” by signing a 24-point agreement. According to the treaty signed, *special sea status* is given to the Caspian. In this context, according to the treaty; while the water surface of the Caspian is considered suitable for common use, the

BÖLGESEL VE KÜRESEL GÜÇLERİN ENERJİ POLİTİKALARININ HAZAR 'DENİZİ' UYUŞMAZLIĞINA VE ÇÖZÜMÜNE YANSIMALARI

---

use and operation of the water base and underground energy resources are shared among the riparian states. Assigning the legal status of the Caspian has a great importance for the international energy market. In consequence of the treaty, it can be said that policy making related to Caspian has been closed to the intervention of non-regional states developing neighbourly relations, ensuring regional integration, resolving problems peacefully, and deciding non-riparian countries cannot have a military base or any military navy in the Caspian 'Sea'. According to the treaty, it is envisaged that the entire sea floor will be shared between the parties by bilateral agreements. In this context, the Trans-Caspian Pipeline Project which aims to transport the gas from Turkmenistan, to Europe over Azerbaijan and Turkey is made possible by this agreement. With the Trans Caspian Pipeline, Europe's medium and long-term natural gas needs will be able to be met, but it is not seemed possible to implement this project in short term. Even if it is predicted the Russian dominance on the Caspian will continue in short term, the policies of the USA regarding the Caspian are continuing with great care. Paving the way for the construction of new pipelines through the treaty resolving the legal status offers a chance for the USA to break Russian impact on energy transport, to create an alternative route to transport the energy resources of Central Asia, Caspian and Caucasus and to carry the energy of these routes to Western markets through Turkey.